

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Kirkehistoriske Samlinger 2009

Kirke
historiske
Samlinger
2009

Levede Poul Helgesen endnu længe efter reformationen?

Om forfatterskabet til den bevarede fortale til en tabt Luther-bog fra 1544

Af Erik Sjøberg

Præsentation af tesen, fortalen og metoden

Denne artikels tese er, at den fortale til en Luther-bog, som artiklen drejer sig om, er skrevet af karmeliteren Poul Helgesen i året 1544 i Lundekannikernes navn. Denne tese bryder med den hidtil herskende opfattelse, at Poul Helgesens liv sluttede ca. 1535. Dersom tesen kan sandsynliggøres, må man regne med, at han levede endnu i 1544 og stadig – selv efter reformationens indførelse i 1536-37 – optrådte som talsmand for sin kirke. Det skal understreges, at formålet med denne artikel er at lægge op til en diskussion af dens emne. Jeg vil her i indledningen gøre rede for fortalen og for den undersøgelse af den, som jeg agter at foretage.

I 1751 blev et håndskrift, der af udgiveren blev præsenteret som »Et Skrift imod de Lutherske og de høilærde i Kiøbenhavn's Universitet, skrevet kort efter Reformationen fra eet af DomCapitlerne«, trykt i *Danske Magazin*, 1. rk., bd. 5, s. 260-271. Dette »Skrift« (dvs. fortalen), der i dag befinder sig i Rigsarkivet, og som efter sproget i aftrykket at dømme er en yngre afskrift, har det trods ihærdig eftersøgning ikke været muligt at finde. Jeg har derfor måttet benytte den i *Danske Magazin* trykte tekst, som jeg henviser til med sidetal i parentes. Om fortalen oplyser udgiveren, at historikeren Hans Gram på første side af håndskriftet har skrevet ordene »Canonicorum Roschildensium An. 1543« (s. 271); men hertil bemærker udgiveren: »dog synes det snarere at være udgivet af Canikerne eller Capitelet i Lund«. Han begrundet bl.a. sin antagelse med en henvisning til disse ord i fortalen: »som Lector Frandtz sagde y Prestemode her y Lundt nu Medsommer« (s. 272). Der kan ikke være tvivl om, at udgiveren har ret.

I nyere tid har nogle kirkehistorikere omtalt fortalen som »en Forestilling« (H.F. Rørdam), »et Indlæg« (Bjørn Kornerup) og som »en

skrivelse« (Martin Schwarz Lausten).¹ Ingen af disse betegnelser forekommer mig at være tilstrækkelig præcis.

Når jeg her konsekvent omtaler denne kilde som en *fortale*, skyldes det dens ord om denne nærværende bog: »Morthen Lutther haffuer la-ditt thenne Døør op (som thenne neruerendis Bogh aff manghe hans Bøgher vddraghen klarlighen bewiser) och manghe ere indgangne effther hannum« (s. 262). Bogen har nok været håndskrevet og kun eksisteret i nogle få eksemplarer.

Den historiske sammenhæng, som fortalen hører hjemme i, er denne: Kong Christian 3. havde i 1543 anmodet de lutherske universitetsteologer i København om at indkalde de siden reformationens indførelse fre-dede katolske kanniker, præster og munke til nogle teologiske disputa-tioner om tre teser om det lutherske syn på messen, nadveren og præsteembedet. Hensigten hermed var at få de katolske teologer til at underskrive disse teser og dermed acceptere dem. I 1543 forhandlede der med medlemmer af kapitlerne i København og Roskilde, året efter med kannikerne i Lund. Og de tre teser blev til sidst underskrevet af katolikkerne.² Fortalens (og den tabte Luther-bogs) »undervisning« af kongen må nok betragtes som et forsøg på fra Lunde-kannikernes side at få den planlagte diskussion med de københavnske teologer afløst. Om bogen er kommet kongen i hænde, ved vi ikke; men det for os be-tydningsfulde er, at den overhovedet er blevet til.

Den metode, som jeg agter at anvende i det følgende for at sandsyn-liggøre min tese, kan måske bedst beskrives som en forfatterbestem-melse, der foretages på grundlag af iagttagelser både i indholdet og sproget i fortalen. De her gjorte iagttagelser sammenlignes med tan-ker, ideer, forestillinger, holdninger og sproglige og stilistiske træk i Poul Helgesens skrifter. Jeg betragter de indholdsmæssige og sprog-lige kriterier som lige vigtige for forfatterbestemmelsen. Om meto-dens strategiske muligheder skal det præciseres, at jeg kun anser det for muligt at foretage en indiciebevisførelse – ikke en bindende bevis-førelse.

1. H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie, fra 1537 til 1621*, bd. 1, København 1868-69, s. 165-67; Bjørn Kornerup: *Den danske kirkes historie*, bd. 4, København 1959, s. 126; Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*, København 1987/2002, s. 148 f.

2. Se bl.a. Rørdam, anf. værk, bd. 1, s. 150-171.

Et kort referat af fortalens indhold ved denne artikels forfatter

Ethvert sprog har den egenskab, at når noget er blevet sagt godt, kan det også vrides og fortolkes, så der opstår splid og uenighed. Dette gælder også de sprog, som den hellige skrift først er blevet skrevet på, hebraisk, græsk og latin. Mange har vredet skriften og dermed skadet troen. Sådanne går det (desværre) også nu om stunder. Hver mand fortolker skriften efter sit eget hoved. Det er Morten Luther, som er skyld i det. Hvorfor retter vi os så gerne efter det, som han skriver. Han og hans disciple modsiger ofte sig selv. Augustin og andre kirkefædre kunne også skifte mening; men de rettede sig altid efter kirkens lære. Luthers lære fører kun til egenrådighed, kødelig lyst og egoisme. Hver mand taler nu med om skriften – men disputationen bliver derefter!

Er verden så blevet forbedret af de overmåde lærde garvere, skomagere eller møgagere? Det må befrygtes, at resultatet er blevet lige det modsatte: en forværring. Vores selvretfærdighed har helt udslukket al guds frygt. Og når den gejstlige øvrighed er blevet undertrykt, kommer turen til den verdslige. Herrer og fyrster bør følge den kongelige profet Davids ord og lade sig vejlede og være fornuftige. Forbedringer i kirken skal det øverste hoved stå for, ikke enhver, der kommer løbende. De lutherske læremestre kan hverken enes med andre lutheranere eller med sig selv. Hvordan skal de så kunne skabe enighed i kirken? Vil Luther sige, at uenigheden er papisternes skyld, må svaret blive, at det tværtimod er ham og hans læremestre, som med deres ustadighed har sat enigheden over styr.

Et par eksempler herpå: Disse højlærde superintendenter i Danmark har flere gange lavet om på deres lære om nadveren, skriftemålet og dåben. Evangeliet og kirken tåler ikke den slags uforstandige og usikre fornyelser. Sådanne splidskabende forandringer sker med Guds tilladelse til prøvelse af vores fasthed, eller de skal opfattes som Guds straf. I vores forblindelse og forhærdelse udsætter vi os for at blive ramt af den endelige plage – at blive helt forladt af Gud.

Vi bruger skældsord om hinanden, så troens fjender, jøder og andre, håner alle kristne. Det er også Guds straf. Papisterne har flere hellige martyrer og lærere på deres side end disse nye lærere, og Luther indrømmer, at under paven er den rette kristendom. Derfor er det klogere og tryggere at blive hos dem end at rette sig efter disse vejrmøller.

De går ikke af vejen for at bruge list eller kneb. Det har de højlærde

doktorer og magistre i København især vist med de artikler, som de ønsker diskuteret – som om vi hverken kendte til skolers eller universiteters skik og brug eller forstod den skjulte hensigt hermed. Lad dem først sende deres artikler til disse universiteter, og når de og et almindeligt koncilium har approberet dem, så bør vi også gøre det.

Det her sagte lyder måske hårdt og hidsigt, men det er sagt i en god mening, og det er tænkt som en kristelig vejledning af kong Christian. (Den afsluttende hilsen)

Nogle sproghistorikers beskrivelse af Poul Helgesens sprog

I Peter Skautrups værk *Det danske sprogs historie*, bd. 2, 1947 (som der i det følgende afsnit henvises til med sidetal i parentes) beskriver forfatteren hallænderen Poul Helgesens danske sprog som præget af østdanske sprogformer (s. 217 f.). Det er dog ikke de sproglige vidnesbyrd herom, der først falder i øret, skriver Skautrup. Det er »hele den antikverede og noget fortættede sprogtone«, som man møder overalt i karmeliterens danske skrifter. »Hans sprog føles gammeldags og ofte tungt«, skriver forfatteren. Der findes nok fynd og kraft og tillige fin ironi i lektor Pouls sprog; men de fleste af hans kunstmidler er rent literære. Som noget karakteristisk for Poul Helgesen nævner Skautrup lange sætninger og tunge ophobninger af parallelled. Mens der i håndskriftet *En kristen fyrstes undervisning og lære* fra 1522 ikke findes mange tautologier (eller ordpar, som jeg i det følgende kalder dem), »bliver *tautologien* i hans senere skrifter en stående figur«. Han nøjes nemlig med ét ord (s. 219).

Poul Helgesens yndlingsfigur blev kiasmen, skriver Peter Skautrup: »Til manér udvikledes hos ham den krydsede gentagelse, *chiasmen*«. Og Skautrup tilføjer: »især er han opfindsom i variation af den antimetaboliske attribution: *Guds strenghe retferdighedt, oc retferdige strenghedt*«. »Altsammen kunstfærdigt bogsprog med rod i latinen«, konstaterer forfatteren om mester Pouls brug af kiasmen. Om hans ordsprog bemærker Peter Skautrup, at de ikke er folkelige. Fremmedord anvender han mange af. Skautrup nævner videre ord og formuleringer som disse: »skriftsprogsord som *samme*, relativt *hwilcket*, ofl., omskrevne tider: *som thette worde læssindis*, olgn.«; men han nævner også som modsætninger hertil »en række djærve og folkelige udtryk«. Endelig omtaler Skautrup »en række ord og ordformer, som næsten kun forekommer hos ham«. Det drejer sig ifølge forfatteren om ord som *affgudij*, *afguderi*, *fantzun*, *facon*, *forvarsill*, bevarelse, *grantsche*,

nøjagtighed, undersøgelse, omtanke, *krappelige*, strengt, nøje, *ordgydingh*, ordgyder, *skarffuis*, ophjælper, *wdskiørd*, udskæring og *wæsinde*, ophold.

Peter Skautrup konkluderer om sprog og stil i Poul Helgesens skrifter, at alt det anførte må »have forlenet hans sprog med et særpræg«, også for hans samtids mennesker (s. 220). Og efter at have sammenlignet Poul Helgesens og Christiern Pedersens danske sprog konstaterer forfatteren, at den førstnævnte i modsætning til den sidstnævnte nåede sit kunstneriske mål: »at beherske stilen«.

I kommentarbindet til *Skrifter af Paulus Helie*, 1932-48, bd. 7 er (blandt andet) afsnittet »Sproglige og stilistiske Bemærkninger« (s. 200-222) blevet udarbejdet af sproghistorikeren Marius Kristensen, en af værkets udgivere, og Jørgen Glahder har gennemset afsnittet før udgivelsen af bindet i 1948. Jeg henviser i det følgende afsnit til disse Bemærkninger med sidetal i parentes.

Marius Kristensen omtaler først retskrivningen i Poul Helgesens skrifter. På dette punkt er vi dårligt stillet, skriver han, for vi kender kun noget til karmeliterens egen stavemåde fra hans egenhændige rettelser i de af sekretærer skrevne manuskripter til bøgerne *En kristen fyrstes undervisning og lære* og *Svar på Malmøbogen* og fra de dansk-sprogede indførsler i hans optegnelsesbog (s. 201). Vi kan dog se, at han »ofte bruger *dh* el. *d* i pronomiale Ord som *dhu*, *dhen*, *dher*, *dha*«. Den i andre af Poul Helgesens skrifter forekommende brug af *th* eller *t* i den slags ord må skyldes sekretærerne eller bogtrykkerne.

Som tegn for *i* bruger Poul Helgesen et *y* med to punkter over (s. 202). Dette tegn eller et sammenstøbt *ij* forekommer i næsten alle trykkene. Bogstaverne *u* og *w* anvender han i flæng, dog med forkærlighed for *w*, som altid bruges forrest i ord. I brugen af *sk* og *sch* er han usikker. Lektor Poul anvender *heller* for *eller*, konstaterer Marius Kristensen. Han har brugt den hallandske form *anthen* ved siden af *ænthen* og *enchten* (s. 203), og han bruger både formen *wære* og formen *ware*. Som en ejendommelighed ved Poul Helgesens sprog nævner forfatteren bortfald af *-s* foran ordet *skyld*, f.eks. således: *for Gudtz oc ærin skyld*. Som stavelsesdeler i nogle ord anvender han *gh*, f.eks. i ordet *formwgh*e (både formå og formode). Han bruger østdanske verbalformer som *skønne* (skønne) og *sønne* (nægte).

Enklise – sammendragning af det trykløse objekt-pronomen med verbet – forekommer ifølge Kristensen ret ofte hos Poul Helgesen, men er langt fra så almindelig som hos Hans Tausen. Som eksempler herpå nævnes bl.a. *giffuet* (give det), *haffuet* (have det) og *taget* (tage det) (s.

204). Ved de pronominale ord bruger Poul Helgesen hyppigt forstavel- sen *e-*, oftest skrevet *i-*. Ordet *fordi* har hos ham både sin gamle betyd- ning derfor og den nuværende (da ofte efterfulgt af et *att*). *Huoredan* har undertiden betydningen sådan som og *nar* har vist oftest betydning- en fordi, idet, eftersom; *tha* betyder ikke alene da, men ofte dog, end- da, og *saa lenge* betyder indtil. Forveksling af *at* og *og* forekommer, f.eks. i en ytring som *tw haffuer got och disputhere* (s. 204 f.) Det sam- me gælder brug af dobbelt nægtelse: *ey heller ingen stæd* (s. 205).

Med hensyn til orddannelsen peger Marius Kristensen på en række afledninger på *-lig*. Af eksempler herpå anfører han bl.a. ordene *anger- lig*, *bedelig* og *grwndelig*. Poul Helgesen bruger undertiden korte stam- meformer i substantiver, hvor vi anvender afledninger, eksempelvis i ordene *affholdt*, *bagtal* og *forsiwn*. I brugen af forstavelsen *be-* er der nogen afvigelse fra vores tids praksis: Undertiden mangler denne for- stavelse, hvor vi bruger den, f.eks. i ordene *driffue*, *breyde* og *handle*, oftere findes forstavelsen i ord, hvor vi ikke anvender den, eksempelvis i ord som *befangen*, *behjelpe* og *berøffue*.

Marius Kristensen har noteret, at en sammenligning af håndskriftet med og trykket af *En kristen fyrstes undervisning og lære* bl.a. viser, at tautologierne (ordparrene) for alvor dukker op i dette tryk (s. 205 f.). Det er ifølge forfatteren en moderetning, som karmeliteren i høj grad dyrker. Om Poul Helgesens brug af fremmedord kan Kristensen efter en undersøgelse af sproget i hans første oversættelsesarbejde, *En kri- sten fyrstes undervisning og lære*, slå fast, at »hans Fremmedord ikke er overførte fra Originalen, men maa have været gængse i hans danske Sprog« (s. 208). Marius Kristensen er tilbøjelig til at mene, at Poul Hel- gesens brug af latinsk-romanske fremmedord snarest er aftaget med årene.

Forfatteren mener ikke, at lektor Poul har brugt Peder Laales ord- sprog; men han citerer en række ordsprog, som findes i Poul Helgesens skrifter, f.eks. dette: »Et ondt Raad er sin Raadgiver værst« (s. 209). Rigtig danske og folkelige ser de citerede ordsprog ikke ud til at være, konstaterer Kristensen. Han formoder, at de kan findes i Erasmus af Rotterdams skrifter. Anderledes ser det efter hans mening ud med tale- måderne. De fleste af dem virker ægte danske som f.eks. »i Nød og i Lyst« (s. 210). Klassiske sprogblomster skal man ifølge forfatteren lede længe efter i Poul Helgesens skrifter (s. 212 f.).

Som en velkendt ejendommelighed ved Poul Helgesens stil nævner Marius Kristensen »de saakaldte *Chiasmer*, omvendte Gentagelser, ofte med Ordklasseskifte« (s. 214). I hans bøger *Svar til Hans Mikkelsen* fra

1527 og *Svar til kong Gustav* fra 1528 mener forfatteren, at denne mæner når sit højdepunkt (s. 214 f.). Men denne stilfigur bruges i næsten alle Poul Helgesens skrifter. En afvigende figur med parallelle – og ofte rimede – led finder man i nogle af hans skrifter, f.eks. denne: »Med Armod og Trængsel, med Modgang og Fængsel« (s. 210 og 217).

Om mester Pouls sprog konkluderer Marius Kristensen, at det er både klart og fyndigt (s. 217). »Hans Sprog med de mange Fyndord og Talemaader – lad være at mange af disse er af udenlandsk Oprindelse – , med sin Ironi og Kamplyst er i høj Grad personligt præget. Han var i den Henseende Hans Tausen en jævnbyrdig Modstander« (s. 221). Med citater – både af andres og egne skrifter – er han ligesom mange af sine samtidige ikke så nøjeregnende, når det gælder den ordrette gengivelse af det citerede. Men han har dog næppe nogen sinde bevidst forvansket meningen i et citat, bemærker Kristensen.

I sin lærebog i dansk stilistik skriver Ulla Albeck om figuren antime-table, der som toledsfigur falder sammen med kiasmen: »Dens berømteste Dyrker er Poul Helgesen, der bruger den med stor agitatorisk Kraft, mest i den Form, der ombytter Adjektiv og Substantiv, »enn [læs: een] willig kierlighed og [læs: oc een] kierlig willighed«. Et andet sted i sin bog betegner Ulla Albeck kiasmen som »typisk for Poul Helgesens kraftfulde Stil«. ³ Som det ses, er alle de tre her omtalte og citerede sproghistorikere enige om, at kiasmen er et kendemærke ved Poul Helgesens stil.

Indholdet i fortalen sammenlignet med Poul Helgesens skrifter

Jeg vil nu foretage en nærmere undersøgelse af *indholdet* i fortalen fra domkapitlet i Lund. Fortalens overskrift lyder sådan: »Gudt Fadher almechtigste formedelst JESum Cristum vor HERre giiffue alle cristne Lesere syn Hellig Andtz Opliuselse och rette Forstandt. Amen« (s. 260). Fortalen indledes med nogle betragtninger over sprogenes »Proprieteet och Natur«: »Thett er huerg Mand vitherligt, huorledis huergt Tunge maall y Verdhen haffuer then Proprieteet och Natur met sig, Ath aldriig er een Ting saa vell sagdt, att hun jo kand vriides och vdtolkis aff vronguilighe Menniske till onde, Huor aff offte kommer stor Spliit och Trette aff«. Det gælder både det danske sprog og de sprog, som den hellige skrift først er blevet skrevet på, hebraisk, græsk og latin.

Sprogenes natur har Poul Helgesen kommenteret flere steder i sine

3. Ulla Albeck: *Dansk Stilistik*, København 1965, s. 168 og 185.

skrifter, f.eks. således i bogen *Svar til kong Gustav*: »Then eiedom haf-fuer alle twngemaall, at mange aff theris ord tagis wdi atskillig mening oc brugis, oc bekomme bode Gudt oc menniskin« (*Skrifter*, bd. 2, s. 266).

I kirken har der været mange, som har »taghet Schrifften och vredet henne effther theris Meningh anderledis end som then endregtige al-myndelig Brug vaar eblant Gudtz Folck; och ther aff er altiit kommit stoort Oprør och Troens Skadhe och Forderffue«, fortsætter fortalen (s. 260 f.).

At skriften kan »vrides og vendes«, har Poul Helgesen også klaget over. I sit skrift *Svar til Hans Mikkelsen* siger han om Hans Mikkelsens fortolkning af skriften: »och then schriffth som kand wrijes medt retthe eller wretthe till mijn [Hans Mikkelsens] meningh, hwn er edill oc klar schriffth, oc then som ther tien icke til, hwn er icke saa edil oc saa klar« (*Skrifter*, bd. 2, s. 56). Et sted i skriftet *Svar til kong Gustav* anklager Poul Helgesen lutheranerne for at søge den verdslige magts støtte »oc ther fore wrije the oc wende, tømte [handle vilkårligt med] oc drage then hellige schriffth, oc nøde henne modt sijn eghen natur, at thiene theris syndt oc wdygdt (sst., s. 154). Et andet sted i det samme skrift kritiserer han Luthers tilhængere med disse ord: »the beskære alle ordt saa korte-lige, oc fordi wrije till een blott mening, all then merckilse som samme ordt met rette tilhør, saa at the maa icke nyde huess mening, the haffue hafft aff arilde tidt« (sst., s. 266).

Når fortalen anvender ord som »vriides och vdtolkis« (s. 260), »vredet« (s. 261), »draghe« og »vriide och vende« (s. 262), så er det stort set de samme ord, som Poul Helgesen i sine bøger bruger til at beskrive dette misbrug af skriften med.

At en sådan forvridding af den hellige skrifs mening altid har ført til oprør og troens skade og fordærvelse, kan vi bevise med »Arrio Mace-donio och manghe andre vdi then cristne Forsamling«, hedder det vi-dere i fortalen. Arius og arianere omtaler lektor Poul mange steder i sine skrifter. Om de sidstnævnte skriver han f.eks. i bogen *En kristelig forligelse* fra 1534: »Arrianer ere icke fordømde oc affwiiste fordi then-om fattis schriffth, men fordi the haffue schriffthen wrangelige bruget« (*Skrifter*, bd. 5, s. 320).

Forvriddingen af skriften kan også bevises med »the arme foruorpane och forlorne Jødher«, fortsætter fortalen. Jøderne havde »thend sandhe edell Schriffth och rene Gudtz Ord, och vilde dog icke aff Cristo och hans Apostelle anname Schriffthens aandelig rette cristen Forstandt, och end y Dag (som S. Pouell sigher Rom. II.) vti theris Forblindelse vandre

[.] sig och alle theris Efftherkommere till euig Fordømelse«. Om jødernes blindhed skriver Poul Helgesen ganske det samme: Fra profeternes bøger vidste de, »att Gudtz søn schulde komme oc worde menniske, men ther han war kommen, wore the saa forblinnede oc forbijstrede aff homodt oc gerickhedt, att the kwnne thet icke bekende« (*Skrifter*, bd. 2, s. 137).

I den hellige, kristne kirke går det nu (desværre) på samme måde, siges det i fortalen: Vi har alle skriften, men mange »grobe aff Forstand« fejlfortolker den til deres egen fordærvelse. I et malerisk billedsprog beskriver fortalens forfatter de folkelige lutherske skriftfortolkere som skræddere: »Manghe och saa aff the vlerde fuldhe Skreddhere, ther som Scrifften er vell samblet, skære selffue Sømmidt op, paa thet the meth thet daglige Arbeyde skulle fortiene daglig Løøn, och fattige vanuittige simpel Menniske skulle dagligen haffue noget nyt at frygde sig medt. O huor mange merkelige skøne store Kludhe kaste the och offte vnder Schredere bordet, som meget nøttelige vore till en retsindigh Brøllops Kiortel, endog the haffue icke these Skrederis velbehagelig Farffue« (s. 261).

En tilsvarende sammenligning af de lutherske skriftfortolkere med håndværkere (i dette tilfælde vævere) finder man i Poul Helgesens skrift *Svar på Malmøbogen* fra 1530: »Saa bruge the scrifften som hwn haffde huerckin wilkaar, aff tiid, orsage, lejlighed, persooner, figurer eller andre omslag [omskrivninger, lignelser, billeder]. Icke agte the heller huad fore staar oc effter følger, huar wdaff een retsindig mening alderbest grantschis oc randsagis, oc fordi wæffue the scriffter till sammen liigerwiiss som ryer oc sencklede wdaff attskillig farffue forwden sind oc skiell, wdaff eett wiltt hoffuett oc een løss grantsche« (*Skrifter*, bd. 3, s. 67).

De mange ulærde skriftudlæggeres virksomhed fører ikke til noget godt, hævdes det i fortalen: Der bliver vendt op og ned på alting, »och thet, then cristen Kirkes Forstand [læs: Forstandere] skulde gøre, thet vill hurg Mand gøre. Thy altingh er nu sett y wor eghen Selffmodighedt [egenvilje, selvrådighed], huilken then haffuer, hand er wyss och lerdet nock. Therfore er och ingthet lengher bestandiigt end oss sielff løsther« (s. 262).

Det var netop også Poul Helgesens opfattelse. I bogen *Svar til kong Gustav* skriver han: »Men nw will huermandt saa bliffue hooss sijn mening, och sith sindt, att han will seg effter inthe menniskins willie føije, wdhen all ene effterfølge sith strage sindt, oc fortredelige bliffue hooss sijn mening« (*Skrifter*, bd. 2, s. 231). Og ligesom fortalens forfat-

ter slår karmeliteren fast, at det er kirkens forstandere, der skal bestemme. Det siger han et sted i den samme bog sådan: Det er »kirckins ypperste prelater, oc menige cristendoms raadt, ther haffue magt att skillie trette, till eendrectighedtz bestandt, saa att huess the affsige for een rett, ther maa inghen fortredeelige stande ijmod wdhen seg till fordømmilse« (sst., s. 229).

Nu nævnes Luther første gang i fortalen fra Lund: »Morthen Lutter haffuer laditt thenne Døør op (som thenne neruerendis Bogh aff manghe hans Bøgher vddraghen klarlighen bewiser) och manghe ere indgangne effther hannum«. I *Svar til Hans Mikkelsen* skriver Poul Helgesen om lutheranerne, at det er dem, der har »oplat then dør the [almindelige mennesker] haffue lenghe bancket oppaa, som er then legomlige frijhed ij haffue thennom giffuet, aff hwilcken the lade thet alt wære seg sømmeligt, som thennom er lysteligt« (*Skrifter*, bd. 2, s. 56). Det er det samme udtryk, der bruges disse to steder om de samme anklager mod lutheranerne.

Hver luthersk læremester »haffue en friig Mundt, och maa tale bodhe fram och tilbage, nar them løsther«, hedder det videre i fortalen. Ganske det samme skriver lektor Poul i *Svar på Malmøbogen* (1530) om lutheranerne: De taler først med nye og uforståelige ord »oc siiden fræm oc tilbage, hijd oc dijd forwden all wished«. Af det lærer folk ikke at tro, men at tvivle (*Skrifter*, bd. 3, s. 149 f.). Fortalens forfatter er meget bekymret over denne tingenes tilstand: »Om Menniskens Søn nu kommer, monne hand finde Troo och Lofue paa Jordhen? Luc. 18«. Poul Helgesen har givet udtryk for den samme frygt med brug af lignende ord: De lutherske prædikanter »ere alle forsorne oc forløbne mend, icke eniste fra orden oc wijelse, men oc saa fra tro oc loffue« (*Skrifter*, bd. 3, s. 284). Ja, disse nye kættere har ved at »drage och kietterlige wrije« (bemærk brugen af de ovenfor omtalte verber) Kristi ord opnået, »att iblant mennischin findis hwerckin tro eller loffue, willie eller kierlighedt« (*Skrifter*, bd. 4, s. 85). Den tro og love, som omtales her, var livsvigtig for Poul Helgesen. Han siger f.eks. et sted om den: »Thenne tro och loffue till Gud er saa aff nød, ath forwden henne kand ingen worde salig« (*Skrifter*, bd. 2, s. 38 f.).

Vi kristne »løbe flux Fastelaffn medt then hellige Scrifft [och] then hellighe Kirkes Ceremonier och Sett, och vridhe och vendhe thennum saa ofte, at Jødher ja Turcher och Tartthere bespotte os ther fore«, siges det videre i fortalen. Når Poul Helgesen i sine skrifter omtaler »de vantro«, er det ofte folk som disse, han nævner som eksempler herpå, f.eks. sådan: »ware sig enchten iøder, saracener, twrcker, tartare, rytzer, be-

mer, eller andre folk oc landschaff theris ligæ«, eller således: »Oc udaff slig tro oc loffue ere vi saa adschilde fra Jøder oc Tyrcker, Saracener oc andre Christi fiender« (*Skrifter*, bd. 4, s. 122 og bd. 5, s. 62).

»Huorfore ære wy saa lette att tilstædhe noghen Fornyring paa then hellige Kirkes Brug Sett och Ceremonier, som aff hellige vise Mendt aff then Hellig Andt indsette ære«, spørger fortale-forfatteren. Dette syn på oprindelsen til den romerske kirkes skikke og ceremonier svarer helt til Poul Helgesens. I sit skrift *Svar til kong Gustav* skriver han: »Saa haffuer oc then samme kircke stadfest oss then fasthe oc the bøner, som the fwnde wære holdhen fore seg aff hellige mendt som nw regnere met Gudt, at the fulkommelige wijste thenom wdi saadane skick oc sætt wære regerede aff then Helliandt« (*Skrifter*, bd. 2, s. 227). De hellige, vise mænd, som fortalen nævner, nærer karmeliteren en ubetinget tillid til. Det ses bl.a. af en udtalelse som denne om nogle af kirkefædrene: »thij wij fuldkommelige tro, ath wdi the stycker ther wore aff nød, oc rørde paa wor salighed, wor then Helliand thennom saa bijstandig, ath hand lod thenum icke fare wild, till hwilcket theris hellige leffnet er oss een klar bewijssningh oc vndersckede« (sst., s. 54).

Derefter følger i fortalen fra 1544 den første af flere advarsler: Hvis vi ikke forbedrer os over for Gud, »er befryctendis, ath then allerstørste Plage stondder ighen. Gudt plagede Jødernis Affguderii och andre Syndher medt the Assyriers, Persers och Egiptiers offuerueldighe Treingsel och Fengsel« (s. 263). Advarsler af denne type er yderst almindelige i alt, hvad Poul Helgesen har skrevet. Et sted skriver han f. eks.: »Thij wore thet best ath hwert menniske wdi sijn stath bædrede seg och afflagde sijn brøst, och rette segh først mod Gud och ther nest modt mennicken. Och hwes thet icke sceer, er thet befrøctindis, ath wor herre wil oss føre wore vwenner paa halsen«. I et andet skrift lyder advarslen således: Vores fordømmelige synder har fortørnet Gud, »icke aldene till thenne nærwærendis, men till een anden meget større twedreckt« (*Skrifter*, bd. 2, s. 114 og bd. 5, s. 260). Og når fortalen bruger assyrernes, persernes og ægypternes »offuerueldighe Treingsel och Fengsel« over for de syndige jøder som et historisk eksempel på Guds straf for deres afgudsdyrkelse, så anvender Poul Helgesen et lignende historisk eksempel på lutheranernes forfølgelse af de rettroende: »Oc fordi ere desse ny kiettere, som nw plage oss oc wore christne furster mett theris blodige twngner oc wsigelige forfølling figurerede wdi Pharaone, Salmanasar, Sennacherib, Nabuchodonosor, Holopherne, Rapsace, Antiocho, oc andre flere Gudtz folckis forfølgere oc forødere« (*Skrifter*, bd. 3, s. 68).

Som et nyere eksempel på Guds straf, hævn eller plage nævnes det i fortalen, »at Turkens Magt er Gudtz Straff offuer vore Syndher och then hellige Religions Urett«. Den samme tankegang har Poul Helgesen givet udtryk for adskillige steder i sine bøger, i skriftet *Om den lutherske handel* fra 1532 f.eks. sådan: »Besinder disligest huore Gudt haffuer altidt plagett then ulydelse som er bewiist emod then Romere kircke, først udi thet gandsche Tyrckii ther aff Gudtz wrede bleff then greetsche kircke mechtig for hendis ulydelse schyldt, oc er nu paa thet næste udaff med tro oc loffue, friihed oc frelse, bested under en ævig trældom oc trengsell« (*Skrifter*, bd. 5, s. 13).

Fortalens ophavsmand undrer sig over, at vi er så villige til at rette os efter det, som Morten Luther har skrevet, for den, der har læst i hans bøger, »handt skall findhe et half tusinde Stedher, huor handt cristelighen haffuer schreffuit medt then hellige Kirkis endregtighe almyndeligh Brug, Ceremonier och Sacrament: Saa maa handt och finde vti hans Bøgher et half tusinde Stedher, huor handt i forbemelte Hoffuidt- Articler scriiufuer atther emodt sig selff, att thett, han tilforn screffuit haffuer, synis icke att were scriffuit aff hannom«. Selvmodsigelser hos Luther har lektor Poul kritiseret flere steder i sine stridsskrifter fra kirkekampens tid. F.eks. formulerer han sin kritik sådan i en af sine bøger: »Om nogre aff then christen kirckis retsijndige lærefædre saa emod sagde hwer andre eller seg selffue, tha motte Luther mett gott skiell tale oc scriffue een partt aff thet hand nw taler oc scriffuer mett stortt wskiell«; i en anden bog skriver han således om den tyske reformator: Hvorfor skriver Luther imod sine tilhængere og de imod ham? »Eller hwi kandt icke Luther met seg selff fordragis, om schriffthen er saa klar, och haffwer inghen anden diybhedt paa segh en the blotte ordt ther hwn medt setthis och wdtryckis? Effther thij handt nw thet nedher bryder som handt tilforne opbygde, oc nw rober i gien, ther handt tilforne gaff mact« (*Skrifter*, bd. 3, s. 151 og bd. 2, s. 16 f.).

Ganske vist har kirkefaderen Augustin og nogle af kirkens andre lærere også forandret deres lære og skrevet bøger, som de kalder *Retractiones* (Tilbagekaldelser), fortsætter fortalens forfatter. Men han iler med at tilføje, at de i modsætning til Luther og hans tilhængere kun har tilbagekaldt »huess y theris Bøgher findis kunde, som then hellige Kyrke ey haffde eendrecteligen annamit och consenterit«. Noget lignende siger Poul Helgesen i skriftet *Svar til kong Gustav*: »Wij finde icke nogre hellige mendt som haffue sijne bøger igenropt, wdhen huess een eller two haffue thet giortt wdi nogre faa meninger, ther the paa noghen tijdt haffde wæridt wdi, saa lenge the finge seg bæder besindhet,

hulken brøst ther oc saa offuergick Sancto Petro, en sidhen andre hellige mendt«. I bogen *Svar til Hans Mikkelsen* understreger han, at der nu findes større uenighed blandt lutheranerne, end der nogen sinde fandtes blandt katolikerne: »ther findis allerede større twedracht blandt eder, en ther nogen tid wor emellom then hellige kirckis doctores oc lærere, oc besynderlige fordi, ath then twedracht som haffwer wæridt thennom emellom, er alsomeniste om the stycker ther sømmellighe ere men tha icke aff nødt«. (*Skrifter*, bd. 2, s. 127 og 15).

»Men Morthen Lutther och hans Discipler schriffue emodt hues the haffue tilforn medt then hellige Kirke eendregteligen screffuit, och icke nu ganghe till hellige Cristen Samfundtz retthe Kaars, men sigle effther theris eghen Compadtz biistert«, fortsætter fortalen. Ordene »hues the haffue tilforn medt then hellige Kirke eendregteligen screffuit« er en gentagelse af disse linier om Luther: »huor handt cristelighen haffuer schreffuit medt then hellige Kirkis endregtelighe almyndeligh Brug, Ceremonier och Sacrament«. Det sidste citat stemmer godt overens med sidste del af Poul Helgesens karakteristik af Luthers skrivemåde i skriftet *Svar på Malmøbogen*: »nar hand scriffuer emod andre kiettere sijne liige, tha bruger hand bewiisning aff then gamble christen kirckis lærdom oc fundamentt« (*Skrifter*, bd. 3, s. 152).

Fortalens forfatter tror ikke på, at lutheranernes reformer vil vise sig at være holdbare: »Then meiste Fasthed then Handel skall haffue till Languarigheidt, thet er selff Villige, Legoms Løst, och eghen Nøtte«. Det er en gentagelse af en hos Poul Helgesen hyppigt fremført kritik af »thenne ny handell«, dvs. af de lutherske reformer. I et af sine skrifter taler han om, at mange lutheranere »stwnde oc søge effter legoms eghen oc frij willie, wdi selsswold [egenrådighed], leckerhed, oc gode dage«. Et andet sted udtrykker han sig på denne måde: »och fordi lyder theris gantsche lerdom effter then menige mandz gode tycke oc legomlige behaff, hwor fore the wnder hellighedtz och euangelij skyn indføre een ny christendoms frihet, ther dog icke andit er end eet syndeligt sielfswold, aff hwilckit hwer man lader sig sømme thet hannwm er løstigt, oc legommet behageliggt« (*Skrifter*, bd. 3, s. 281 og bd. 4, s. 119).

Den, der nu ville komme og prædike strengt »om Faste, [om at] bedhe, [och om] stor haard Plict och Søndebodt, then bliiffue ilde kommen«, hedder det videre i fortalen (s. 263 f.). »Huorfore?«, spørger forfatteren – og giver selv dette svar på sit spørgsmål: »forthi Morthen Lutther haffuer lerdit anderledis« (s. 264). Dette var bestemt heller ikke en forandring, som huede Poul Helgesen. Han kritiserede den skarpt, bl.a. med disse ord i skriftet *Svar til Hans Mikkelsen*: Luthers tilhæn-

gere tror, »ath inthe andet gørs behoff, en eet føie anger for theris synder, dog the gøre oc acthe ath gøre then samme synd, twsinde gange, oc ther fore afflegge the scriffte maal, faste, strengthed, legoms twang, lesning, oc anden pligt oc bod, thet er then ny christendom ther nw er op-ropt ij werden« (*Skrifter*, bd. 2, s. 99). Ligesom fortalens forfatter siger Poul Helgesen, at da det meste af det, som lutheranerne lærer, er »en legomlig handell, legomlige mennischer till et got behaff, tha kunne the icke fordrage nogen legoms tuang, ther Christet folch pleyer at bruge for en synde straff«. Derfor »laste oc spotte the altid then hellige kirckis faste oc læsning oc haffue thennom aldelis forraad huor theris handel brugis« (*Skrifter*, bd. 5, s. 47).

Bede tør vi ikke, fortsætter fortalen, for »thet kommer vel dog, huad ske skall«, og at gøre gode gerninger er også uden betydning. Den, der er døbt, og som tror, »hand kand icke forkaste syn Salighed, huor ilde hand leffuer«. Der er i dette afsnit af fortalen tale om gentagelser af indholdet i nogle af de første artikler i prælaternes 27 artikler med påståede lutherske kætterier fra herredagen i København i 1530. Fortalens ord om faste, bøn, pligt og syndebod svarer til artikel 2 i de 27 artikler, ordene om, at vi intet kan gøre («thet kommer vel dog, huad ske skall») stemmer overens med artiklerne 5 og 6, bemærkningen om vores gode gerningers udelighed gentager artikel 4 og endelig harmonerer påstanden om dåbens og troens tilstrækkelighed med artikel 3. De evangeliske prædikanter, der var til stede i København under afholdelsen af denne herredag, tilskrev – uden tvivl med rette – lektor Poul forfatterskabet til prælaternes 27 artikler.⁴ At det forholder sig sådan, har jeg prøvet at vise i en endnu utrykt afhandling. I skriftet *Biskoppernes gensvar* (1533) har Poul Helgesen besvaret prædikanternes skriftlige svar på de 27 artikler, den såkaldte apologi (*Skrifter*, bd. 4, s. 113-322).

Det, der her siges i fortalen om faste, bøn og bod etc. »raaber huer Mand Ja ja till, forthi er thet nock beuiist: Thet er then meiste Scriffte mand tørff wedt y thenne Tiidt, nar mandt siiger, huad huerg Mand will gerne høre, thet er thet hellig Euangelium«, fortsætter fortalen fra Lund. Det er en tydelig gentagelse af Poul Helgesens beskyldning mod lutheranerne i bogen *Om den lutherske handel*: De lutherske prædikanter »møget føghe seg hoss theris eget seelschaff oc then Luthersche almue, blandt huilchet the intet tale uden thet som behaffuelig er« og en lige så klar gentagelse af anklagen mod dem i bogen *Biskoppernes gensvar*:

4. *Malmø-Beretningen om Religionsartikler og Forhandlinger paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530* ved H.F. Rørdam, København 1889, s. 42 og 55.

Prædikanterne lærer og prædiker med sød tale og smiger »effther then menige mandz gode behafft« (*Skrifter*, bd. 5, s. 31 og bd. 4, s. 140).

»Folket er nu selff Dommer paa alting, huad them tøkis rett være, thet kand icke være kraagit«, siges det videre i den lundensiske fortale. At gøre menigmand til dommer i teologiske sager tog Poul Helgesen afstand fra allerede i skriftet *Svar til Hans Mikkelsen*: »oc schulle ij [lutheranerne] tilstede noghen dommere, tha wele i haffue then menige mand, oc ingen anden, ther gerne samtycker hwess ij wele haffue sagt« (*Skrifter*, bd. 2, s. 54). Fortalens forfatter bryder sig ikke om, at enhver skal kunne tale med om »then hellige Scrifftes dybe hemmelighe Sacrament, och om then ganske hellige Cristendoms Reformatz, Ordinantz och Skick«. Det gør karmeliteren heller ikke, hvad denne bramfri bemærkning til Hans Mikkelsen tydeligt viser: »Ther haffuer wærid saa mangen hellig prest oc mwnck, ther tw æst icke werdwg ath mwge wnder, som wærit haffue wdi then mening, ath thet er hwercken aff nød, eller gaffenligt, om then menige mandt wiste alle the dybe sacrament, som scrifften wdi seg beslutther« (*Skrifter*, bd. 2, s. 58). I begge citater tales der om skriftens dybe sakramenter. Og begge steder bruges entalsformen sakrament om flere sakramenter. Poul Helgesen taler ligesom fortalens forfatter om »lønlighe sacrament« og om »hemmelighe sacrament« (sst., s. 60 f.), og han omtaler ofte »diwb oc wklar scrifft«, for eksempel *Skrifter*, bd. 4, s. 124 og bd. 5, s. 310 og 321.

»The hellige Apostele, som daglige omgingis medt vor Herre Jesu, the kunde icke begriibe then Himmelske Lerdoms Dybheidt«, hedder det videre i fortalen. Det samme siger Poul Helgesen: »Ydermere ther som scriffthen er saa klar, ath hwn kand aff hwermand tracteris, hwij wor thet icke Jesu Christi discipele nock, ath the hørde Christum predicke oc saage hannwm gjøre atskillighe teghen, till ath forstaa hans himelscke lerdøm, vden hand schulde oc saa oplade theris wnderstandelsse oc sind, till ath begriibe scriffthen, oc thet aff hans besynderlige gaffue oc naade, med hwilcken hand bestørte [styrkede] theris sind och hiarte« (*Skrifter*, bd. 2, s. 63). I begge disse citater tales der om den himmelske lærdom.

»Men huad findis nu saa høgt eller dybt vti all then hellige Scriff, thett then ringiste Møgager ey lader sig tække, hand haffuer slugtt alssammen, och veedt dog icke then minste Titell ther aff, huad han rettelig haffuer ind att berre«, spørger fortalens katolske forfatter. Den her omtalte »møgager«, der repræsenterer hvermand eller den jævne, almindelige mand eller kvinde, har så vidt jeg kan se sin helt egen, temmelig lange historie, som jeg nu skal gøre nærmere rede for.

Møgagerens historie

Historien begynder med, at Poul Helgesen i sin bog *Svar til Hans Mikelsen* skriver, at han ikke »miswnde leegfolck then hellige schriffth, wdlagd paa wort menige twngemaall, om ther kunde komme noget gott wdaff, anthen Guds loff dess større eller oc theris saligheds forøgelsse«. Men når det kommer til stykket, tør han dog ikke tro på, at der kan komme noget godt ud af dét: »Saa tijth som thet haffuer wærid begynt wdi christhdommen, ath then menige mandt tracterede schriffthen, tha er ther eet stort bulder efftherkommedt, fordi ath the wilde tractere thet som the hwercken kunde, eller waare beqwemme till«. Og han fortsætter: »Kwnde werden ther aff forbædris, giffue thet Gud, ath then wijsse som bonden qwæder hoss sijn plog, och qwinner nar the spinde aff rock, wore draghen oc wdsett aff then hellige schriffth« (*Skrifter*, bd. 2, s. 59). Et andet sted i det samme skrift ironiserer Poul Helgesen over lægfolks evner som skriftfortolkere (sst., s. 65 f.).

Lektor Pouls her tydeligt udtrykte mistro til menigmands evner som fortolker af skriften er selvfølgelig blevet bemærket af de lutherske prædikanter. Det fremgår af denne bemærkning i Peder Laurentsens skrift *Malmøbogen* fra 1530: »The sige nw saa vore forblinnede Pawens klercke oc tilhengere, att scrifften maa icke widhes eller hanteres aff hwer mand. Thet er icke bequemtt, att mand skal age møg paa marck mett hende, eller side i krwen blandt skiøger oc løssactige folck oc siwngce oc quæde etc.«⁵

Uden tvivl inspireret af Poul Helgesens ord om den vise, som bonden synger ved sin plov etc., kaster Peder Laurentsen sig i *Malmøbogen* ud i en længere udredning af forskellen på at lovprise Gud oprigtigt på en møgvogn og uoprigtigt i en kirke eller et kloster:

»Item er icke heller en møgvogen wærrer eller wederstyggeligere for gud att louffwe siwngce oc tacke gud aff end then ypperste domkirke i werden er. Gwd han eneste anseer hiertet oc aanden i sitt lowff icke stæden eller wduortis persone eller skick.

Thet kand saa være att skulle stæden actis for gwd, att een møgwogen skulle være wor herre behaffweligere att lowffwes aff, end somme ypperlige kircker oc closter, ther ere opbygde oc smøckede met stoor fattige menneskes wret, trengsel, skade oc offuerlast met løgn bedrægeri oc falskhet etc. i huilke ther brwgis gerighet, guds tienneste oc sacramente wanbrwgis.

5. *Malmøbogen af Peder Laurentsen*, udgivet af H.F. Rørdam, København 1868, fol. 23 v.

Thesse synder ere wederstyggelege oc wreene for gwd oc icke straa, halm, mwld, dreck [skarn, mæg] heste eller wogen, som er gwds creatuur.

Vi wille thet sige som sandt er Att een fattig mand dreng eller pige ther sidder paa een mæg wogen, och siwnger the x guds budord eller anden lofsang aff schrifftten gud til loff att han eller hwn er bedre och mere actendis for gud, end mange prester muncke eller Cannicker, ther staar fra morgen oc til afftenen knwrendis oc robendis wden rett christen thro och gudelighet, inthet actendis hwad the sige, siunge eller læse, oc er thett endh saa the thet actede, dog er theris tienneste til for-gæffwes, thi hwn er effter menneskens bwd oc lerdom, som tilforn sagt er«.

Peder Laurensen afslutter dette afsnit med disse ord, møntet på en passage i Poul Helgesens bog *Svar til Hans Mikkelsen*: »Wi widhe oc well att christi ordt bør icke att handlis i krw eller skøge hwss aff druckne skalcke etc.«.⁶ Peder Laurensen har hermed introduceret mægageren, som lovpriser Gud på sin mæg vogn, i reformationstidens danske litteratur! Han kommer, som vi snart skal se, til at afløse bonden, der synger ved sin plov og kvinden, der kvæder ved sin rok, som Poul Helgesen præsenterede i 1527.

Det her citerede afsnit i *Malmøbogen* undgik naturligvis ikke lektor Pouls opmærksomhed. I sit udførlige svar på denne bog reagerede han på det på denne måde: »Oc dog att samme Malmøs bog gjør seg een lang tale mett mange spotsche ord, om wiiser oc mæg wongne, thet findis tha wdi alle guddommelige skick, att diwbe oc drabelige sacramentt, altiid haffue een hemelig oc lønlig handell, mett qwemhed oc stor lempe, oc offte handlis wnder luckte laase oc dørre« (*Skrifter*, bd. 3, s. 118 f.). Og karmeliteren fortsætter således: Når præster og klerke læser og synger Guds ord og hellige, åndelige salmer i viede og konsekreerede templer (kirker), så kalder disse ny prædikanter dem hyklere og gudsbespottere. »Men att theris tilhengere qwæde oc robe Gudtz ord, psalmer, oc anden loffsang wdi horehwss blantt daablere oc dranckere, rwf-fjrscher oc mandrabere, blantt skøger oc skalcke, thet er icke bwgss tieniste, men een sand Gudtz tieniste som er bode aandelig oc gudelig, redelig oc skiellig, som the wele siige«.

I Luther-bogens fortale fra 1544 sker der nu det, at mægageren fra kirkestridens tid vender tilbage, og han repræsenterer her ganske det samme, som han dengang gjorde, nemlig det jævne, almindelige men-

6 Sst., fol. 23 r. og fol. 24 v.

neske og hans eller hendes forhold til Guds ord. At møgageren igen dukker op her i fortalen, betragter jeg som et af de vigtigste indicier for holdbarheden af min tese om Poul Helgesens forfatterskab til denne fortale.

Vores modpart berømmer sig af, at den menige mand nu er blevet klogere, fortsætter fortalen. Men dens forfatter er ikke spor imponeret af denne klogskab, der viser sig deri, at »ett Barn eller en Suinehyrde skall nu disputere medt mangen, som tilforn loedt sig tække, han var well lerdt. Ja thet kand vell saa skeep, men Disputatzen er ther effter, som Folket er, hinne fremfører«. På samme vis hånede Poul Helgesen i skriftet *Om canon i messen* fra 1531 den lutherske borgmester i Randers, Niels Hammer: »Handt er then Kempe meg løster well att fiigte mett, oc helst om scriffthen, dog ther staar icke stoer seijr att wijnde hoess hanwm« (*Skrifter*, bd. 4, s. 20). Begge steder drives der spot med de i egen indbildning lærde lægmænds faktiske uvidenhed

»Huadt er Verdhen forbedrett aff the offueruættis høglerde Skindere [garverer], Sudere [skomagere], eller Møgagere?«, spørger fortalens forfatter (s. 265). Når mester Poul skal vælge nogle repræsentanter for »een wforstandig almwe«, nævner han også ofte, bl.a. i *Svar til Hans Mikkelsen*, forskellige slags håndværkere, for eksempel »bryggere och bagere, smeder oc skredere, swdere oc remesnedere [sadelmagere]« (*Skrifter*, bd. 2, s. 115).

Fortale-forfatteren besvarer selv sit spørgsmål om verdens forbedring med disse ord: »thet er befryctendis, att Forbedringen er bliffuen till Forarging [forværring]«. Poul Helgesen lægger stor vægt på, at enhver reforms værdi skal bedømmes ud fra dens nyttevirkning: »ald forwandling scall agtis oc ansees aff fruckt oc forbædring«, formulerer han det et sted i skriftet *En kristelig forligelse*. I bogen *Om den lutherske handel* skriver han ligeledes, at lutheranernes forandringer skal bedømmes »aff sin frucht oc forbedring«, og han tilføjer: »oc tha schulle i [rigsrådets medlemmer og den menige adel] neppelig finde en ther haffuer sine wilkaar forbedret, jeg kiender mange som haffuer seg saare forarget fra mange gode villkaar oc pladt intet forbædris« (*Skrifter*, bd. 5, s. 308 og 51). Som det ses, bruger Poul Helgesen her de samme to ord som fortalens forfatter anvender, nemlig modsætningsparret »forbedret« og »forarget«.

»Thenne Dynkelgodheidt [selvretfærdighed, hykleri], som nu regner y oss alle, haffuer platt vdsluckit Gudtz Frøct, att inghen frøcter, att Gudt skall heffne slig dristig Offuermodt«, fortsætter fortalen. Det er anden gang, der advares om Guds straf eller hævn. Som før nævnt er

den slags advarsler et karakteristisk træk ved Poul Helgesens måde at argumentere på. (I parentes bemærket stammer ordet »Dynkelgødhed« formentlig fra Hans Tausen.) Også karmeliteren klager over, at gudsfrygten er helt udslukket, f.eks. således: »Wdi gamble dage ræddis folck ænthen Gud eller mennischin, men nw rædis the huerckin Gud eller noger øffuerighed, thi haffue mange wiise mend ther paa eet stortt twijll, att then ny handell scal wære aff Gud, eller Gudtz raad« (*Skrifter*, bd. 3, s. 240).

I det følgende advarer fortalens ophavsmand den verdslige øvrighed – og det vil først og fremmest sige den lutherske konge, Christian 3. – om, at når »menighe Mandt haffuer lerdit dristeligen att foracte Kyrkens Lydigheidt, skall ochsaa lidet wrdet bliffue then werdtzlige Øffrigheidt, som S. Pouil sigher 2. Thess. 2. Att Antichristen skal icke komme, førre Auffaldit er skeedt«. (Bjørn Kornerup læser ordet »wrdet« som vordet.⁷ Det må betyde agtet.) Forfatteren mener, at denne situation nu er opstået: »Tett maa wy obenbare see att nu er forhender«. Ganske den samme advarsel fremsatte Poul Helgesen allerede i fortalen til sin oversættelse af Luthers *Bede bog* i 1526: »Ther staar y Sancte Birgitte bøger. Libro vi: ca: lxxvij. At twenne teghen ere wisse om Antichristi tillkomme, eet nar then menige mand, will gierne høre Keterscke lerdomme. Thet andhet nar klerkerid er kommen i stoer foractelse oc haanhedt, om thet er icke nw forhender, maa y [Oluf Nielsen Rosenkrantz] oc andhre gode mend dømme oppaa« (*Skrifter*, bd. 1, s. 189). I citaterne bruges det samme udtryk om den nu indtrufne situation.

Efter således at have advaret den verdslige øvrighed giver fortalens forfatter herrer og fyrster det råd, at de lige så flittigt bør afværge »then hellige Geistligheditz Foractelse och Wlydelse, som theris eghen«, fordi begge øvrigheders eksistens står på spil. Det var det samme råd, Poul Helgesen gav den verdslige magts repræsentanter i sit skrift *Svar på Malmøbogen*: »Offuerweijer oc saa, att thet er icke alsomeniste kirckins magtt ther thenne ny handell stempler effter, men eder eghen wellferd oc salighed, ther tha forspijldis, nar kirckins magtt forstøris, som haffuer christendoms sacrament oc hellighed wdi befaling oc forsuar« (*Skrifter*, bd. 3, s. 283).

Nu følger i fortalen et skarpt udfald imod gendøberne. De nævnes som et eksempel på de »Lerdomme oc Secther«, som truer både »then cristen Religion« og de verdslige herrer og fyrster (s. 265 f.). Poul Helgesen fordømte på samme måde anabaptisterne som splidagtige svær-

7. *Den danske kirkes historie*, bd. 4, 1959, s. 126.

mere, men siger dog også et sted om dem, at de »ere icke nær fordømde i saa manghe artickle som Lutheraner the ere« (*Skripter*, bd. 5, s. 21 f.).

Om den måde, som kirkelige reformer bør gennemføres på, handler det næste stykke i fortalen. Her hedder det om kirkens lærdom om troen, sakramenterne og andre hovedartikler, at den »bøør icke att stonde till huer Mandtz Forandring, som kommer løbendis. Huad som forbedris kand, thet skall thett øffuerste Hoffuidt gøre fornuffteligen foruden Cristen Samfundtz Adsplitelse, och icke lade then menige Cristendoms longhe Brug saa letteligen kulkastis, nar huerg løster« (s. 266).

Dette svarer fuldstændig til Poul Helgesens syn på, hvordan man skal bære sig ad med at indføre reformer i kirken. Han skriver et sted herom: »Scall nogett forbædris wdi seeder oc leffnett oc forwandlis wdi sætt oc skick, tha scal thet skee aff theris embetz magtt, bestandige raad oc samtycke som ere forstandere oc statholdere ij then hellige kircke paa Gudtz wegne, eller oc saa aff mange lærde oc gode mendtz samburde raad, oc wiise tycke, oc thet scall skee mett lempe, saa att inthet afflagdis, før end nogett bædre wore rede for handen att indsette ij samme sted« (*Skripter*, bd. 3, s. 143). Om enkelte reformer udtaler han sig på ganske samme måde. Det gælder f.eks. om oprettelsen af store skoler (universiteter), om skriftemålet og om præsters giftermål (*Skripter*, bd. 4, s. 302, bd. 5, s. 78 og 317). Når det drejer sig om det grundlæggende princip – kirkens øverste ledelses eneret til at indføre reformer i kirkens lære og andre hovedartikler – hersker der den smukkeste overensstemmelse mellem fortalen fra Lund og Poul Helgesens skrifter.

Hedningesammenligninger

Uenigheden og splittelsen i kristenheden giver de vantro, »som er Jøder, Turcker och andre Orsaghe til Forargelse och then hellige christen Trois Bepottelse. Thy the haffue større Endrectigheidt vdi theris Wantro, end wy haffue y Cristi Troo«, hedder det videre i fortalen. Her er der tale om en hedningesammenligning af en type, som Poul Helgesen (uden tvivl inspireret af Erasmus af Rotterdam) ofte bruger i sine skrifter, og som jeg i det følgende skal give nogle eksempler på. Den citerede hedningesammenligning minder om denne, som man finder i lektor Pouls oversættelse af Erasmus' skrift *Institutio principis christiani*: »Kand icke mischund eller werdsins store schade røre oss, tha scall Christendoms werdighed røre oss, Huad kwnne wij tencke att Turcker oc Saracener tale om oss, nar the høre oc fornømme, att ij saa manghe aar er inghen samdrektighed, emellom Christne konger oc herrer, oc fred holdis mett inghen contractt oc inghe dage, oc att ther er inghen

ende paa blodtz wdgydelse, oc att ther findis myndre bulder blantt hedninge end Christett folck, som dog effter Jesu Christi lerdom burde att haffue alsomstørst kierlighed oc eendrectighed« (*Skrifter*, bd. 5, s. 252). Et sted i denne bog forklarer Erasmus, hvorfor han så gerne bruger hedningesammenligninger: »Fordi att hedinsche exempill som gode ere, optende meer till dygd, nar wij saa tencke, Effter thi att een hedning oc een tyran war saa dygdelig emod syne fiender, oc barmhiertig offuer thenom, megett meer bør meg een Christen konge thet att bewiise« (sst., s. 186 f.).

Et par eksempler på hedningesammenligninger i Poul Helgesens skrifter: I *Svar til kong Gustav* skriver han: »Thet er iw een leedt ting att een Christhen mandt scal foragte een andhen for wdhen all meytynck, oc erligere tale anthen om Tyrckir eller Jøder eller andre Cristhendoms fiender en om thenom som ere Cristhen mett oss, oc hadhe sijn Cristelighe broder, alsomeniste for kleder skyldt, oc nogre atskilliche seedher« (*Skrifter*, bd. 2, s. 324). I bogen *Om canon i messen* bruger han denne hedningesammenligning: »Oc for Jesu Christi dødt oc pijnis sckylt, tha maa the [lutheranerne i Randers] iw lade oss thet nyde wdi wore egne Christhne landt, fra hwilckedt hwerckin Turcker eller Jøder trengher noger Christen mand ij theris landt« (*Skrifter*, bd. 4, s. 29). Både i Poul Helgesens skrifter og i fortalen fra 1544 er det jøder og tyrkere, der nævnes som eksempler på »de vantro« eller »kristendommens fjender«.

Det gentages i fortalen, at de lutherske læremestre »komme huerken offuer ens medt andre och ey heller medt sig selfff«. Hvordan vil de så skabe enighed og bestandighed i kirken, spørges der – den enighed i tro, lære og skikke, som Kristus og Paulus opfordrer til (s. 266 f.). Ingen andre har kritiseret lutheranerne så skarpt for deres uenighed med andre lutheranere og med sig selv som Poul Helgesen. Han skriver f.eks. et sted i *Svar på Malmøbogen*: »Oc huar the kwnne her wdi wære eendrectige oc eensindige tha schulde mange fleer bedragis, tenckindis handelin fordi wære aff Gud, att hand wore eensindig. Men nw kwnne the icke selffue forliigis, huerckin wdi eett land, eller een by, oc att siige thet santt er, icke wdi eett hwss eller een schole, oc wnderstwndwm icke heller wdi eett hoffuett« (*Skrifter*, bd. 3, s. 135).

Om »disse læremestre« hedder det også i fortalen, at de kun synes at være interesserede i at »bliffue y Acth Verdigheidt och gode Dage«. Ganske det samme mener Poul Helgesen. Han formulerer det et sted således: »Offuerweijer fræmdelis huad the [de evangeliske prædikanter] ere oc wærett haffue for folck, som thenne ny handell begynde,

bruge, forde oc fremme, oc huore een stor partt aff thenom stwnde oc søge effter legoms eghen oc frij willie, wdi selsswold, leckerhed, oc gode dage« (sst., s. 281).

Hvis Luther vil påstå, at uenigheden i kristenheden er »Papisternis« skyld – dette ord bruges af fortalens katolske forfatter – lyder hans svar: »Kiere Morthen Lutther, haffde tu icke och tin Anhang begynt dristeligen ath atsplithe then hellige Kirkes Eendrectigheidt, tha haffde ther vel bleffuit, som ther wor, een Lerdom offuer alt. Huorledis wilt och thu eller thine Læremestere gøre een Lerdom offuer alt, som saa ofte schreffue fram och saa tilbage ighen, att ther som nogen wittig [forstandig] eller rett lerdt Mand wille giffue sig till edher, tha veid hand icke, huilket I ville selff helst och mest haffue vidt Magt aff edhers Lerdom och Screfft« (s. 267). Skylden lægges her ligesom et andet sted i fortalen (s. 263) hos Luther. Det samme sker som omtalt ovenfor hos Poul Helgesen. Om brugen af skældsordet papister flere steder i fortalen skal det bemærkes, at det ikke synes at være et ord, som karmeliteren har taget anstød af. I bogen *Biskoppernes gensvar* siger han herom: »I [de lutherske prædikanter] schwlle tha widæ, at i hwore wij kallis Papister aff edre spodtsche mwnde, wij blwes tha thet naffn ingelwnde, nar wij thet wide at hwo som helst icke agter hannum ther er Christi stadtholdere her paa iorden for syn fader, tha kan then hellige kircke ingelwndhe ware hanss moder« (*Skrifter*, bd. 4, s. 256).

Superintendenternes »vstadige Lerdom«

I det følgende afsnit af fortalen giver dens ophavsmand den kristelige læser et par eksempler på, at det ikke kun er Luther, som på væsentlige punkter udviser usikkerhed og ubestændighed i sin lære. Det gør de nye superintendenter (lutherske biskopper) i Danmark også (s. 267 f.) Det første eksempel herpå drejer sig om nadveren. I begyndelsen fulgte lutheranerne den gamle kirkes skik at indvie nadverens brød og vin under klokkringning og derefter at opløfte og tilbede de sacrede elementer. Men senere forbød superintendenterne disse handlinger. Nu skulle der hverken ringes eller løftes.

Messen og ikke mindst nadveren har Poul Helgesen beskæftiget sig indgående med i sine danske skrifter. Om lutheranernes skiftende lære om nadveren skriver han for eksempel i bogen *Om den lutherske handel*: »Besinder framdelis huor the nu ugudelige lære emod thet the haffue forsnimen bode lært oc giort, oc thet med mange spotsche oc schendtzord, at tillbede Christum udi alterens Sacrament wære et sandt affgudii, Gudtz allerstørste bespottellse oc forhaaning, ther dog waar

giort udi Cypriani oc Augustini tiid oc langt for thennom« (*Skrifter*, bd. 5, s. 23). Og om den danske messe bemærker Poul Helgesen i skriftet *En kristelig forligelse*, at lutheranerne »haffue henne saa tiit oc offte forwæntt [forandret], wnder forbædrings skyn, oc er dog inthet forbædrett, Atskillige fantzwn see wij mange, men forbædring aldellis inghen« (sst., s. 312).

»Thet er befryctendis, ath alle Zuinglianer er icke døde«, tilføjer fortale-forfatteren. At han ikke bryder sig om zwinglianerne røber Poul Helgesen adskillige steder i sine skrifter, et sted med disse ord: »men ieg dog effterfølger thennom udi troo, mening oc lærdom som haffue større witnisbiurd, at then helligaand waar thennom biistandig en Luther, Zuinglius eller Oecolampadius schulle noghen tidt faa« (sst., s. 23).

Fortalens andet eksempel på de nye superintendents vægelsind drejer sig om skriftemålet: »Item huadt er her icke omvendt paa Scriffte-maal«. I begyndelsen ville de ikke vide af noget skriftemål. Den holdning kritiserede lektor Poul også lutheranerne for, f.eks. således i skriftet *Svar til Hans Mikkelsen*: De mener, »ath inthe andet gørs behoff, en eet føie anger for theris synder, dog the gøre oc acthe ath gøre then samme synd, twsinde gange, oc ther fore afflegge the scriffte maal, faste, strengthed, legoms twang, lesning, oc anden pligt oc bod, thet er then ny christendom ther nw er opropt ij werden« (*Skrifter*, bd. 2, s. 99). Siden blev der ifølge fortalen flere gange lavet om på skriftemålet (s. 267 f.). Om forandringer i skriftemålet har Poul Helgesen den mening, at vi bør »forbiide kirckens røst oc ther effter rette os, oc icke effter huert forbiistret sind oc hoffuet« (*Skrifter*, bd. 5, s. 78).

Man bemærker, at superintendente i Lund stift, Frants Vormordsen, i fortalen lidt respektløst omtales som »Lector Frandtzt«. Han havde i sin tid været elev af Poul Helgesen, som i *Skibbykrøniken* netop omtaler den frafaldne karmeliter på denne måde.

Det tredje og sidste eksempel på de lutherske superintendents »vstadige Lerdom« angår dåben: Først bestemte de, at et barn kun skulle døbes med brug af evangeliets ord, men »nu haffue the alligeuel loent aff then hellige Kirke then cristelig Exorcismum, thet er thet wy plege at kalde Primsinelsen« (s. 268). Denne primsignelse har Poul Helgesen ikke beskæftiget sig med i sine skrifter.

Fortalens forfatter har ingen respekt for superintendenternes »vbeskeden och vstadig Fornysele«: »Seer saadanne vtalighe Eksempel haffue wy ath beuise theris vstadige Lerdom met, och end skulle the hede Euangeliske Predicanther«. For ustadighed anklager lektor Poul gang

på gang de lutherske prædikanter, f.eks. sådan et sted i skriftet *Biskopernes gensvar*: »Oc vdi inthe stycke lerdom ere i swo wstadige oc vforstandige som i troen nar noghet sckall talis om henne«, og således et andet sted i det samme skrift: »Swo at wij icke widhæ hwad heller wij sculle fforwndræ noger predicanters wstadighet, eller oc spotte theris geckerij, nar the met fwldt lyd haffwe loffwett oc priist then blotte tro, oc fordømdt gode gerninger, tha pleyæ the dog at beslwtæ theris predickin met the x. bwdord oc mett Pater noster, oc icke besinde at theris lerdom oc gerning obenbare figte emod hwer andræ« (*Skrifter*, bd. 4, s. 166 og 172). Ordet ustadig er et nøgleord både i fortalen fra Lund og i Poul Helgesens bog.

I fortalen siges det videre, at lutheranernes splidagtige forandringer »er tilstedt aff Gudt, oc sker till vor Fasthedz Probering eller Forsøgelse, eller och till Straff aff Gudt«. Poul Helgesen skelner mellem de gerninger, som »haffue magt hooss Gudt« og dem, der blot får lov til at ske med Guds tilladelse: »Icke schule wij heller tro at alle the gierninger haffue magt hooss Gudt som giøris oc tilstedis aff hans retferdige tilladilse [...] Wor herre tilsteder aff sijn retferdige dom at møghet skeer, ther han haffuer dog strengelige forbudhet oc fordi giffuer inghen magt« (*Skrifter*, bd. 2, s. 191). Den splidagtige forvandling er kun tilstedt af Gud, ikke ønsket af ham. Både hos Poul Helgesen og i fortalen bruges ordet tilstedes om gerninger, der blot får lov til at ske med Guds tilladelse. Lutheranernes handlinger kan dog ifølge fortalen også godt være Guds straf for vores ikke angrede synder (s. 268). Denne tankegang kan man finde adskillige eksempler på i karmeliterens skrifter. Et sted formuleres den således: Gud tolererer længe tålmodigt vores synder, »wentendis anger oc penitentze, huilke synder han will straffe nar han haffuer lenge biidt effter penitentze, oc hwn icke kommer« (sst., s. 191).

Fortalens forfatter advarer om, hvad vores blindhed over for følgerne af ustadigheden og fornyelserne kan føre til: »Oc er befryctendis, att samme Forblindelse skal bliffue offuer wort vstadige Offuermodt, til Forblindelsens endelige Plage skal skee, som stonder Esa. 6 och Matt 13. Till wy skulle aldellis forladis aff Gudt och forherdis, ath Gud icke skal omwende oss« (s. 268 f.). På samme måde advarer Poul Helgesen i *Svar på Malmøbogen* om en kommende endnu strengere straf end den plage, der allerede har ramt især kirkens personer. Hvis alle vender sig imod Gud, så vil Gud vende sig mod dem. »Oc huess thet icke skeer, er thet befrøctindis, att thenne tribulatz [plage] will endis mett een anden møgett større« (*Skrifter*, bd. 3, s. 275). Et par sider længere inde i det

samme skrift gentager Poul Helgesen denne alvorlige advarsel om en endnu hårdere straf: Vil kirken ikke komme til syndserkendelse efter i nogle år at være blevet straffet af Gud, »tha bereder hand thet riiss som worder møgett skarper« (sst., s. 278).

Vi har ikke ladet os påvirke af den hellige kirkes »languarige endregtige Brug, och saa mange verdige høglærde Mendt, som y thenne Tiidt haffue schriffuit emodt these Fornyeler«, fortsætter fortalen (s. 269). En af disse værdige, højlærde mænd, som forfatteren her tænker på, er nok Erasmus af Rotterdam. Poul Helgesen var en stor beundrer af Erasmus. Det hele ser altså ret trøstesløst ud: »Huad er thet andet end en forherdet Forblindelse«.

De evangeliske og papisterne

Det næste afsnit i fortalen indledes med denne kritiske bemærkning om de lutherske prædikanter: »Tesse lade sig selffue kalde Euangelischer, ligesom ingen haffde hørt eller lesdt then hellige Schriff och Euangelium vden the, och ligesom all theris Handel var aff thet hellige Euangelio«. Også Poul Helgesen havde et godt øje til lutheranernes brug af betegnelsen *evangelisk* og det, som den formodedes at skulle stå for. Et sted i *Svar på Malmøbogen* skriver han for eksempel: »Fræmdelis fromme læsere kanthu formercke, huoredan theris daglige predickin maa være (huilcken the dog berømme att være euangelisk) nar the befindis wdi saa mange groffue løgner« (*Skrifter*, bd. 3, s. 262). Et andet sted hedder det: »Saa taler thenne blinde bog, raad oc regeerett aff sijne blinde oc forbiistrede diigtere, ligerwiiss som then hellige kircke haffde huerckin hafftt prester, euangelium, eller tro till thenne dag, eller ligerwiiss som euangelium wore aldrig nogher sted forkyntt, før end nw ij Malmø« (sst., s. 202). »Oc andre, som icke ere aff theris Slagss, foracte the saa yderligen fordømme og forsmaa, saa en starblindt maa see obenbare, ath ther som the ellers vare Euangelisk, vti then Part maa man kalde them Egen villisk«, fortsætter fortalen. Egenrådighed anklagede Poul Helgesen også lutheranerne for: »Men huor nu mange i thenne tiid giøre icke Gudz men theris egen villie (dog at the icke bekiender mennischen at haffue nogen frii villie) schall klagis her effter i mange aar« (*Skrifter*, bd. 5, s. 52). Mester Poul yndede ordspil som »Egen villick«. I skriftet *Biskoppernes gensvar* skriver han f.eks.: »Paa thet siistæ beslwtæ i swo, hwilckæ wij (Priapister) och ther foræ kallæ Papister« (*Skrifter*, bd. 4, s. 256).

»Gudt haffuer ret betalet oss these tuistafftige Naffne«, hedder det videre i fortalen, »saa then hellige christen Troes Fiender, som er Jøder

och andre, kalde alle Christne (som wy obenbare haffue hørt) Bissekræmmere, som icke bliffue lenge paa een Sted, och nar the see en Christen, spørgie the hannum, om hand icke will købslaae medt thennum, the haffue noget att selge hannum, som duer at lappe Troen medt. Then Orsaghe haffue wy selffue giffuet thennum«. Det er tredje gang, at det her nævnes, at »Jøder och andre« spotter de kristne. Både fortaleforfatteren og Poul Helgesen gentager ret ofte sig selv.

»Papisterne haffue fast flere hellige Martires och andre hellige Lere paa theris Sidhe, end alle thesse ny Schribenter ere, ware ther end saa mange«, skriver fortalens forfatter. Den samme fordel for katolikkerne nævner Poul Helgesen flere steder i sine skrifter, i *Svar til Hans Mikkelsen* bl.a. med disse ord: »then tro som wij nw haffue, med then Romere kircke, er stadtfest aff then hellige kirckis gantsche Raad, som haffwe wærid holden sijden the hellige Apostelle wore her paa iorden, oc bestyrckede med alle hellige Martyrum blod oc Confessorum lerdom« (*Skrifter*, bd. 2, s. 102).

Så nævnes Luther igen i fortalen: »Och Morthen Lutther bekender thet selff emodt the Gendøbere, att vnder Pauen er then sande Christendom och Christendoms Kerne«. Just det samme skriver Poul Helgesen flere steder i sine bøger. Et sted bemærker han således, at Luther i en bog, som han har skrevet »mod sijne anabaptister«, erkender, at »wij haffue wdaff Paffuen bode scrifft, oc lærdom, prestedom, oc predicke embede, oc huess anden ære og agtt christendommen er bestandig wdaff« (*Skrifter*, bd. 3, s. 145). I et senere skrift gentager han denne udtalelse om Luther: Luther indrømmer, »at then Romere kircke haffuer oc bekender the rette Gudtz bud, then rette Christen tro, haffuer sande Sacrament, ret sandt prestedømme oc et sandt Jesu Christi legome udi messen, oc mod vederdøbere schriffuer hand saa, vi tillstaa møget got som er under Paffuedømmet wære kommet till os, oc besynderlig en sand hellig schrifft, eet sandt dob, sande nøgle till syndtz forladelse, et sandt predicke embede, oc en sand hellighedtz underviisning« (*Skrifter*, bd. 5, s. 336 f.). Her spiller ordet sand, som det ses, en endnu større rolle end i fortale-citatet om pavedømmet.

»Thi tœckis oss raadelict være och tryggere ath bliffue hos thennom, end rette oss effther thesse Veyr Møller«, konkluderer fortalens op-havsmand (s. 270) – en konklusion, der svarer til det råd, som Poul Helgesen gav rigsråderne og den menige adel i sit skrift *Om den lutherske handel*: Ingen ting bør få dem til at »falde fra then menige Christen kirckis samfund«, de bør ikke lade sig »omkringførís for alle haande lærdom weder« og heller ikke lade sig »snarlige forføre fra thet

Evangelium«, som de har modtaget fra Kristi brud, den hellige kirke (*Skrifter*, bd. 5, s. 6). »Ingen List, Fundt [påfund], eller Lempe [anledning] forglemme the [lutheranerne] heller, ath the kunde gøre menige Mand feldige [medskyldige] met sig, ath ingen skal bliffue orsage [uskyldig], saa mene the ath ville bliffue vstraffede«, hævder fortalekskribenten,

Som et eksempel herpå nævner han de højlærde københavnske doktorers og magistres »Conclusier eller Article, the haffue ladit vdgaar till ath disputeris, och ther til ladit esge oss«. Hermed sigtes der til de ovenfor omtalte lutherske professorers teser om messen, nadveren og præsteembedet. De udfordrer os til en disputation »lige som wy huerken viste Scholers eller Vniuersiteters Seduane och Brug, eller wy ey forstode, hues Mening ther vndher er«. Men fortalens forfatter ved udmærket, hvordan den rigtige fremgangsmåde i sådanne sager er. Han skriver herom, »ath ingtidt bør eller skal holdis for faste warafftige Articler, vthen huilcke som bliffue examinerit aff the IIII christne Hoffuit Vniuersiteter och endregteligen sambtøckt aff thennum«. ⁸ Derfor slutter han dette afsnit med disse ord: »wille the haffue theris Article vnderskriffne aff oss, tha sende them først til forneffnde Vniuersiteter, och nar the haffue endregteligen mett thet hellige almyndelig Christendoms Concilio approberet them, saa bør oss och saa ath gøre«.

Poul Helgesen er naturligvis også på det rene med, hvad der er den kirkeligt korrekte fremgangsmåde i sager, der drejer sig om uenighed om troen eller læren. Om Luther skriver han således et sted i bogen *Svar til kong Gustav*: »Han skiødt seg mett thet første till thet gantscke christendoms raadt ij hwar och naar thet schulde holdis. Ther nesth, till fijre aff the ypperste Schooler [universiteter]«. Det kritiserer Poul Helgesen ikke. Men da Luther fastholdt sine meninger, efter at disse instanser havde modsagt ham og fordømt hans kætteri, tager karmeliteren ham det meget ilde op (*Skrifter*, bd. 2, s. 123 f.).

8. På lignende måde havde domkapitlet i Roskilde i efteråret 1543 udtalt sig i et på latin affattet, men af de forsigtige katolske kanniker ikke afsendt brev til de tre lutherske professorer i København. Roskildekannikerne skriver her bl.a. (i Rørdams danske gengivelse): »Det er eder ikke ubekjendt, at dette Forlangende om Underskrift (paa Propositionerne) er imod alle, idetmindste vel indrettede, Universiteters Sædvane. Det staar vel ethvert Fakultet frit for at opstille Theses og at disputere baade for og imod dem, forat Sandheden maa komme for Dagen, og Ungdommen uddannes og øves; men at man bagefter skal underskrive dem, det er noget uhørt, isærdeleshed at Folks Samvittigheder skulle bindes ved saadan Underskrift«. Rørdam, anf. værk, bd. 1, s. 161.

Fortalens afslutning

I fortalens sidste afsnit kommenterer og forsvarer dens forfatter sin »undervisning« (s. 270 f.). Efter den skarpe kritik af lutheranerne i almindelighed, af Luther selv, af superintendenterne og af de københavnske lutherske teologer forsøger han at forklare sig nærmere herom og således glatte lidt ud på det skrevne med et par forsonlige ord: »Thette wy haffue sagdt, maa vell ske thet synes nogen met horde hytsige Ord at vere sagdt: Men thet er dog vti en godt christelig Meningh sagdt, icke nær mett saa lasterligh Tale, som theris Bøgher ere opfyldhe medt, Men medt en simpel Sandhedtz Vdtrøckelse«. En lignende praksis anvender Poul Helgesen i flere af sine bøger. F.eks. afslutter han fortalen i skriftet *Svar til kong Gustav* med disse ord: »Thi beder ieg Eders Naade ydmygelige, at ij anamme thenne vnderwijsning vdi then beste mening. Om ieg icke haffuer fwndhet paa the rette ordt met tilbørlig oc beqwem tale, mijn mening er tha god (thet kende Gudt)« (*Skrifter*, bd. 2, s. 132).

I det sidste citat fra fortalen beskyldes lutheranerne for udstrakt brug af »lasterligh Tale«. Det samme anklager Poul Helgesen dem ofte for i sine bøger, et sted med ordene; »the haffue en saare blodig oc ublug mund mod paffuer, Bisper Cardinaler prester oc muncke, om huilche the saa ubluelige tale som the alle wore schalcke [og] onde oc forgifftige mend« (*Skrifter*, bd. 5, s. 22).

Her var nok mere at skrive om, fortsætter fortale-forfatteren. Men det vil han afstå fra, fordi de lutherske professorer på kongens vegne har indkaldt Lunde-kapitlets medlemmer til en teologisk disputation om deres tre teser. Han nøjes derfor med på kannikernes vegne at bede kongen om at modtage »thenne vor Vnderuisning till thet beste; Thy wy befrøcte oss, att hues Sielevaade ther vaare paa ferdhe (huor om stonder schriffuit Ezech. 33.) att wy skulde thet for Gudt almegtigste mett Hans Naade vndgelde etc.« (s. 271).

De sidste linier i fortalen fra 1544 lyder sådan: »Och effter thy ther er ingen anden Vndrømningh [udvej], nødis wy hordeligen till ath indfly till Hans Kongl. Maytts. egen christelig Vnderuisning. Thy thersom wy tauffde, tha skulde wel skøtt Stenene robe Joduth offuer oss. Och Gudt vilde naadeligen mett Tiden komme syn hellige Kyrke till Hielp, och borttage alt Splitagtighedt, och Kongl. Maytt. tha befinde, ath hans Naade vaare vrongeligen foruden all Vnderuisning forførdt, tha vaare wy ey andit werdt att kaldis, end Hans Naadis Beleydere och aandelige Forrædere«. Den samme optimistiske tro på, at Gud med tiden vil komme sin betrængte kirke til hjælp har Poul Helgesen givet udtryk for i skriftet *Svar på Malmøbogen*: »Thet schule the arme mend wiide, oc

ther till forlade seg, att nar inthe mennische kand lenger hielpe emod een forbiistrett oc fortwijlett handell, tha er end tha Gudtz hielp for døren, ther naturlige hader kietterij oc wlydilse« (*Skrifter*, bd. 3, s. 234). Også om pligten til at »undervise« en forført herre siger lektor Poul i bogen *Om den lutherske handel* i realiteten det samme som fortalens ophavsmand: »Er then en forredere som seer en forgifftig drich wære blendet till sin herre, om hand thet fordøllier, huilchen drich ther kand tha icke dræbe uden kroppen, meget større forræddere er then, som seer sin herre med en forgifftig lærdom bedragis fra sin salighed, schiell oc samwittighed, om hand thet icke affwender aff sin yderste magt oc formuge« (*Skrifter*, bd. 5, s. 5).

Med hilsenen: »Vy wille y alle Maade lade oss findis, som Hans Nadis vnderdanige troo Vndersotte och fattige Capellaner, som oss bøør aff all Formue. Bekendendis [uden tvivl en fejl for: »Bedendis«] vnderdanig, Hans Høgmectighedt will wære oss en naadig gunstig och mild Herre, hues Høgmectighedtz Liiffs Sundheidt och Welfart Rigens Regimentz och Løckis Longuorigheidt och Formering, sammeledis och Siæls euig Salighedt wy altiidt wille haffue ydmygelige befalitt Gudt och wor Herre Jesu Christo till euig Tiid. Amen. Amen. Amen.« slutter fortalen.

Der henvises i fortalen til mange skriftsteder. Det samme er tilfældet i Poul Helgesens skrifter. Blandt fortalens skriftsteder lægger man især mærke til brugen af disse ord fra Salmernes Bog, 2. salme, vers 10: »O y som skulle dømmе och regere Mennisken paa Jordhen, ladher ether vnderuise och wærer fornumstige« (s. 266). Der er behov for at minde herrer og fyrster om dette den kongelige profet Davids ord, siges det her. På titelbladet i den trykte udgave af Poul Helgesens danske oversættelse af Erasmus' bog *Institutio principis christiani* fra 1534 anvendes det samme skriftsted som motto for hele det oversatte skrift: »Psalmo ij. Saa schulle i Konger nw wære kloge, oc lader eder wnderwiise som ere iørderigis dommere« (*Skrifter*, bd. 5, s. 94). Formålet med både bogen og fortalen var at »undervise« (vejlede, rådgive) en kristen konge. Ingen anden samtidig teolog har optrådt så ihærdigt i rollen som kongelig rådgiver som mester Poul. Før og under kirkestriden rådgav han hele tre konger: Christian 2., Frederik 1. og Gustav Vasa.

Skrift og tradition i fortalen og i Poul Helgesens skrifter

I fortalen omtales den hellige skrift adskillige gange (s. 260, 261, 262, 264, 268, 269 og 270), og som ovenfor nævnt citeres den også ret flittigt. Det er ganske naturligt. Men det er bemærkelsesværdigt, at *traditionen*

inden for kirken fra oldtid til »nutid« spiller en lige så vigtig rolle som skriften i denne tekst. Der henvises til den kirkelige tradition mange steder i fortalen: som »then endregtige almyndelig Brug vaar eblant Gudtz Folck« (s. 261), »[then] hellige Kirkes Ordinantz [ordning]« (s. 262), »then hellige Kirkes Ceremonier och Sett [ordning]« (s. 262), »then hellige Kirkis Brug Sett och Ceremonier, som aff hellige vise Mendt aff then Hellig Andt indsette ære« (s. 262), »then hellige Kirkis endregtighe almyndeligh Brug, Ceremonier och Sacrament« (s. 263), det »som then hellige Kyrke ey haffde eendrecteligen annamit och consenterit« (s. 263), »then menighe Cristendoms longhe Brug och hellig Seduanne« (s. 263), »all cristelig almindelig Brug och Ceremonier etc.« (s. 263), »then ganske hellige Cristendoms Reformatz, Ordinantz och Skick« (s. 264), »then hellige Kirkis Lerdøm om Troen, Sacramenterne och andre Hoffuit-Articler« (s. 266), »then menige Cristendoms longhe Brug« (s. 266), »christen Troo och Skick« (s. 266), »Troens Lerdøm« (s. 267), »then rette hellige christen Kyrkis Natur« (s. 268), »then hellige Kyrkis languarige endregtige Brug« (s. 269), bestemmelser, der er truffet af »then hellige menige Christenhedt« (s. 270), vedtagelser af »the IIII christne Hoffuit Vniuersiteter« (s. 270 og »thet hellige almyndelig Christendoms Consilio« (s. 270).

Flere steder i fortalen sidestiller dens forfatter skrift og tradition – uden tvivl et vidnesbyrd om, at han anser dem for at være af lige stor betydning. Det gøres sådan: Mange »haffue taghet Schriffthen och vredet henne effther theris Meningh anderledis end som then endregtige almyndelig Brug vaar eblant Gudtz Folck« (s. 261), de lutherske lærere »vriide och vende then hellige Scriffth och [then] hellige Kirkes Ordinantz« (s. 262), »then hellige Scriffth [och] then hellige Kirkes Ceremonier och Sett« (s. 262), »then hellige Scriffthes dybe hemmelighe Sacrament, och [...] then ganske hellige Cristendoms Reformatz, Ordinantz och Skick« (s. 264), »Thet hellige Euangelium, och then rette hellige christen Kyrkis Natur« (s. 268).

I skriftet *Svar til kong Gustav* definerer Poul Helgesen i et afsnit, som han kalder »eett føghe fortall« (en lille fortale) i svaret på det første spørgsmål fra den svenske konge, hvad han forstår ved Guds ord eller Guds åbenbarelse. Hertil hører ifølge Poul Helgesen *både* skriften og traditionen (*Skrifter*, bd. 2, s. 136-139).

At ligestillingen af skrift og tradition er et hovedpunkt i karmelite-rens teologi, har kirkehistorikeren Sten Haarløv argumenteret overbevisende for i sin ph.d.-afhandling fra 2007: *Poul Helgesens teologiske standpunkt og placering i den europæiske humanismebevægelse – set*

på baggrund af en præsentation af Erasmus af Rotterdams teologiske programskrifter, en afhandling, hvortil jeg i det følgende afsnit henviser med sidetal i parentes. I en stor del af dette arbejde, begyndende med kapitel IV. 1 »Skrift og tradition« (s. 179-208), beskæftiger forfatteren sig mere eller mindre direkte med emnet skrift og tradition.

Om traditionens betydning for Poul Helgesen skriver Sten Haarløv, at »Helgesens opfattelse er, at Skriften ikke *alene* er stedet, hvori Gud har åbenbaret sit Ord. Guds ord er overleveret *både* i Skriften og den levende tradition fra aposteltiden« (s. 181). Traditionen er vigtig af to grunde: »Traditionen ved siden af Skriftkanon er ikke blot en interpreterende tradition, men også en kompletterende tradition« (s. 182). Ifølge forfatteren mener Poul Helgesen, at »en fælles apostolsk tradition er udgangspunkt både for Skriften og en kirkelig læretradition«, at »denne apostolske tradition er ført videre og bekræftet af Kirkens fædre og koncilier«, og at »de fire første konciler har krav på en særlig stor magt på lige fod med de fire evangelier« (s. 184).

I en sammenfatning konstaterer Sten Haarløv, at der altså for Poul Helgesen er tale om »to åbenbaringskilder til Guds ord, nemlig den kanoniske Skrift og den øvrige apostolske tradition, forstået som overleveringen ved siden af Skriften, som er blevet formidlet af apostlene og efter nedskrivning bevaret i kirken og i fortsættelse heraf den levende – og uafsluttede – åbenbaring ved hellige enkeltpersoners liv og lære«. Og forfatteren fortsætter: »for så vidt som den fortsatte åbenbaring i sit indhold ikke er i *modstrid* med Skriften og kirkens lære, har den som Helligåndens talerør *de facto* samme krav på gyldighed som Skriften« (s. 193).

Om traditionens rolle i Poul Helgesens opgør med de lutherske prædikanter konstaterer Sten Haarløv: »Striden med de lutherske reformatorer om Skriften og dens rette tolkning er i virkeligheden, for Helgesen, et spørgsmål om at afvise traditionen eller ej« (s. 205). Og om Poul Helgesens syn på Romerkirken bemærker han, at denne kirke »fra begyndelsen [er] det autoritative organ for, hvad ret kristendom og lære er. Den autoritet, som Skrift og tradition har, har de ikke uafhængig af kirken. Og omvendt får kirken sin autoritet og bestemmelse fra Skriften og traditionen, fordi denne går tilbage til Jesus selv med hans disciple og apostle« (s. 217).

En af Sten Haarløvs konklusioner sidst i bogen bliver denne: »Helgesen var om nogen traditionens mand« (s. 370). Det er efter min mening en både rigtig og vigtig konklusion.

Lad os, før vi forlader dette tema, også kaste et blik på de ord og udtryk, der bruges, når traditionen omtales i fortalen, og sammenligne

dem med Poul Helgesens ordvalg, når han skriver om det samme emne i sine danske skrifter.

Ordet *brug* anvendes tre steder i fortalen: som »then endregtige almyndelig Brug vaar eblant Gudtz Folck« (s. 261), »then menige Cristendoms longhe Brug« (s. 266) og »then hellige Kyrkis languarige endregtigh Brug« (s. 269). Poul Helgesen taler om »gammel christendoms handel oc brug«, om »then meenige christen kirckis brwg« og om »icke anderledis [at] forstaa enchten scriffth eller kirckins brwg i messæ oc anden christendoms andelighæ handhell« (*Skrifter*, bd. 4, s. 124 f., 216 og 265). Karakteristisk for lektor Poul er som bekendt den opfattelse, at misbrug af en ting ikke bør føre til ophør med brugen af den, men til en forbedring, f.eks. formuleret sådan: »Ingen ting er saa hellig udi mennischens brug at hun haffuer jo noghet aff mishandell forarget seg oc schulle fordi heller forbædris end forstørris« (*Skrifter*, bd. 5, s. 70). Ordet *brug* optræder desuden nogle steder i fortalen i ordpar eller opregninger: »then hellige Kirkis endregtigh almyndeligh Brug, Ceremonier och Sacrament« (s. 263) og »then menighe Cristendoms longhe Brug och hellig Seduanne« (s. 263) og »all cristelig almindelig Brug och Ceremonier« (s. 263). Det samme ses hos Poul Helgesen: »oc mett faa ord, alle the fantzwn, skick, ordinantz, ceremonier, wedtagne brug oc seedijr som ere brugede wdi then hellige kircke, siiden the hellige apostele ere affgangne« (*Skrifter*, bd. 3, s. 73).

Ordet *ordinans* optræder et par steder i fortalen: »[then] hellige Kirkes Ordinantz« (s. 262) og »then ganske hellige Cristendoms Reformatz, Ordinantz och Skick« (s. 264). Mester Poul taler på lignende måde om »then gantsche cristendoms ordinantz oc seedwaaner, sætt oc skicke« og om »gamble forfedris ordinantz sætt oc skick« (*Skrifter*, bd. 2, s. 169 og bd. 4, s. 146). (De indledende ord »then gantsche« i to af disse citater bruger han mange steder, f.eks. i *Svar til kong Gustav*: Lutheranerne har foragtet »then gantsche cristhendom, for nogle onde Bispers skyldt« (*Skrifter*, bd. 2, s. 129).)

Fire gange bruges ordet *ceremonier* i fortalen: »then hellighe Kirkes Ceremonier och Sett« (s. 262), »then hellige Kirkis Brug Sett och Ceremonier« (s. 262), »then hellige Kirkis endregtigh almyndeligh Brug, Ceremonier och Sacrament« (s. 263) og »all cristelig almindelig Brug och Ceremonier etc.« (s. 263). Poul Helgesen anvender ofte dette ord i opregninger, der angår den kirkelige tradition, f.eks. således i *Svar på Malmøbogen*: »ald then lærdom som wærett haffuer wdi then hellige kircke mett sætt, skick, bud, oc ceremonier wdi sacramentt oc anden gudelig christendoms handhell« (*Skrifter*, bd. 3, s. 135).

Ordet *sæt* anvender fortalens forfatter to steder, og det samme gælder ordet *skik*, der betyder det samme. Eksemplerne herpå er citeret ovenfor. At Poul Helgesen også bruger disse ord, fremgår af det lige anførte citat fra *Svar på Malmøbogen*. I en opregning som denne i det samme skrift finder man ordet *skik* anvendt: Man vil snarest finde skriftens rette mening »wdi apostelige gierninger, bud, skjick, ordinantzer, oc ceremonier« (*Skrifter*, bd. 3, s. 125).

Også ordet *sakramenter* bruges i et par af fortalens opregninger, et sted sådan: »then hellige Kirkis Lerdom om Troen, Sacramenterne och andre Hoffuit-Articler« (s. 266). Poul Helgesen anvender ofte dette ord i opregninger. Et par eksempler herpå er citeret ovenfor.

I en af fortalens beskrivelser af traditionen indgår ordet *sædvane*: »then menighe Cristendoms longhe Brug och hellig Seduane« (s. 263). Også dette ord bruges af Poul Helgesen, som det ses af et af ovenstående citater.

Ordet *reformats* anvendes i denne opregning i fortalen: »then ganske hellige Cristendoms Reformatz, Ordinantz och Skick«. Det er et ord, som karmeliteren ofte bruger, f.eks. sådan i et ordpar i *Svar på Malmøbogen*: »een bestandig fred, oc een christelig reformatz« (s. 279) og sådan i bogen *Om den lutherske handel*: »en god reformatz oc en Christelig forbædring« (*Skrifter*, bd. 3, s. 279 og bd. 5, s. 87).

Endelig skal det nævnes, at ordet *lærdom* indgår i en af de ovenfor citerede opregninger i fortalen. Bl.a. i Poul Helgesens skrift *Svar på Malmøbogen* bruges ordet på samme måde. Her tales der om »lerdom, sacramentt, seeder, ceremonier, ordinantzer, mett mange andre skick oc waaner« (*Skrifter*, bd. 3, s. 59).

I fortalen støder man på udtrykket »Troens Lerdom« (s. 267). Også det anvender Poul Helgesen, f.eks. i bogen *Om den lutherske handel*, hvor han taler om »nogle artickle som troens lærdom indeholder« (*Skrifter*, bd. 5, s. 60).

I fortalen fra Lund tales der om ordninger, »som aff hellighe vise Mendt aff then Hellig Andt indsette ære« (s. 262). Også mester Poul tror på, at Helligånden står bag de hellige mænds handlinger: I *Svar til kong Gustav* skriver han: »Saa haffuer oc then samme kircke stadfest oss then fasthe oc the bønner, som the fwnde wære holdhen fore seg aff hellige mendt som nw regnere met Gudt, at the fulkommelige wijste then-om wdi saadane skick oc sætt wære regerede aff then Helliandt« (*Skrifter*, bd. 2, s. 227).

Som det ses, svarer omtalen af skriften og traditionen i fortalen til den måde, som Poul Helgesen taler om dem – og om forholdet mellem

dem – på. Ligestillingen af skrift og tradition og den måde, som traditionen beskrives på i fortalen, anser jeg for at være et af de væsentlige indicier for holdbarheden af min tese om Poul Helgesens forfatterskab til den lundensiske fortale.

Begge parter brugte i kirkestridens tid mange skældsord om modparten i deres skrifter, og Poul Helgesen hørte bestemt ikke til dem, der holdt sig tilbage med brugen af den slags ord. Skældsord, som vi kender dem fra hans bøger, savnes ikke i fortalen fra 1544. Her omtales de lutherske skriftfortolker som »the vlerde fuldhe Skreddhere« (s. 261). Ironi, som lektor Poul også gerne bruger, finder man dette eksempel på i fortalen, hvor der spørges: »Huadt er Verdhen forbedrett aff the ofueruættis høglerde Skindere, Sudere, eller Møgagere?« (s. 265).

Sproget i fortalen sammenlignet med Poul Helgesens sprogbrug

Lad os nu se lidt nærmere på *sprog og stil* i fortalen. Ifølge Marius Kristensen anvender Poul Helgesen mange talemåder i sine skrifter. I fortalen finder man talemåder som disse: Lutheranerne følger ikke det kristne samfunds rette kurs, »men sigle effther theris eghen Compadtz biistert« (s. 263); »Men strax hand [Luther] vendhe Bladit om« (s. 263) og »en starblindt maa see obenbare« (s. 269). Hos karmeliteren findes lignende talemåder: »Men ij [lutheranerne] maa nw segle eder eghen reijsse eet stwndt«; »Men kasth bladet om«; det er så klart, »saa at een blyndt mand maa ther tage oppaa« (*Skrifter*, bd. 2, s. 17 og 79 og bd. 1, s. 212).

Af udtryk og vendinger, som bruges i fortalen, skal nævnes udtrykket »aff første Begyndelse« (s. 260 og – lidt varieret – s. 267). Det er et udtryk, som Poul Helgesen anvender gang på gang i sine skrifter. Han taler f.eks. om den modgang, som den hellige kirke har haft »fraa then første begyndelsse« (*Skrifter*, bd. 2, s. 23). Både hos Poul Helgesen og i fortalen er »then hellige kirke« den almindelige betegnelse for den romerske kirke. Begge steder anvendes der dog også forskellige længere udtryk om kirken, i fortalen udtrykket »then rette hellige christen Kyrkis« (s. 268) og hos lektor Poul bl.a. den ordrige betegnelse »then rette hellighe sandhe apostelighe och menighæ kirckæ« (*Skrifter*, bd. 4, s. 315). I fortalen tales der om »thend sandhe edell Schriffth och rene Gudtz Ord« (s. 261). Poul Helgesen omtaler på lignende måde skriftens »sande oc edle mening« og »then rette oc edele rene scriffth« (*Skrifter*, bd. 2, s. 27 og 50).

En vending som »Vill noghen sighe« i fortalen (s. 263) bruger Poul

Helgesen også, for eksempel formuleret sådan: »Wele the oc sige at the haffue inghen slaget ihiell« (*Skrifter*, bd. 5, s. 35). Det samme gælder om fortalens udtryk »thet bestaa wy« (s. 263). I *Biskoppernes gensvar* spørger han: Sig os »hworæ i kwnne thet bestaa« (*Skrifter*, bd. 4, s. 315). Udtrykket »Christendom och Christendoms Kerne« i fortalen (s. 269) hører til en type udtryk, som er meget almindelig i karmeliterens bøger. Et par eksempler herfra: »Gud oc Gudtz retferdighed«; »troen oc troens synderlige krafft oc ære« og »æchteschaff oc æchteschaffs handell« (*Skrifter*, bd. 3, s. 61, 85 og 152). Fortalens udtryk »Wy widhe wel« (s. 270) er et udtryk, som mester Poul ofte bruger, f.eks. således i *Svar til Hans Mikkelsen*: »Wij dog well wijde hwad teg nagger oc ancker wdi kirkelogen« (*Skrifter*, bd. 2, s. 18).

Af de mange substantiver i fortalen, som også bruges af Poul Helgesen kan nævnes: *Forarging* (forværring, s. 265), *Varactighedt* (bestandighed, s. 266), *Hørsomme* (lydighed, s. 270), *Orsaghe* (s. 271) og *Formering* (forøgelse, s. 271). Af verber kan anføres følgende eksempler på verber, som han også anvender: *beteedt* (vist, fremvist, s. 262), *tørffue* (tør, s. 264 og 265), *tøckis* (s. 264, 268 og 270), *wrdet* (agtet, s. 265), *fortrøckis* (undertrykkes, s. 265), *nagger* (nager, s. 268), *forfare* (undersøge, s. 268), *esge* (stævne, s. 270). Af ord fra andre ordklasser i fortalen, der også bruges af Poul Helgesen, skal nævnes ord som *endregtige* (ensartede, s. 261 og 263), (*thess værre*) (ofte som her sat i en parentes, s. 261), *skøtt* (snart, s. 262, 265 og 271), *all* (s. 263, 264, 269 og 271 – et yderst almindeligt lille ord i alt, hvad karmeliteren har skrevet), *platt* (aldeles, s. 265 og 267), *wittig* (forstandig, s. 267), *føghe* (lidet, s. 267) og *tøssuer* (to gange, s. 267).

I fortalen fra Lund anvendes der mange adjektiver og adverbier med endelserne *-lig*, *-lige* eller *-ligen*, et par snese i alt. Hos Poul Helgesen er denne slags ord lige så almindelige. Af sådanne ord, som bruges både i fortalen og i hans skrifter, kan nævnes *wronguilighe* (genstridige, s. 260 og 261), *grundeligen* (s. 260), *synderlighe* (s. 261, 268 og 270), *nøttelige* (s. 261) og *velbehagelig* (s. 261).

Ord, der stammer fra latinen, er ligesom hos Poul Helgesen ret almindelige i fortalen. Af den slags ord i fortalen kan nævnes *Proprieteet* (s. 260), *Retractationes* (s. 263), *propositum* (s. 264) og *disputere* (s. 264).

Af ordpar, som også bruges i lektor Pouls skrifter, kan nævnes: *foruorpnæ och forlorne* (s. 261), *vriide och vende* (s. 262), *wyss och lerdt* (s. 262), *Treingsel och Fengsel* (s. 263 – de sidstnævnte er ret almindelige rimord i Poul Helgesens skrifter, se f.eks. *Skrifter*, bd. 2, s. 155 og bd. 4, s. 122), *then hellige Schriffte och Euangelium* (s. 269). Af latinske og

dansk-latinske ordpar, som han anvender temmelig mange af, finder man i fortalen disse: *Proprieteet och Natur* (s. 260), *retracterit och ighen kaldit* (s. 263), *annamit och consenterit* (s. 263) og *Conclusier eller Article* (s. 270). I fortalen bemærker man en opregning som denne: Andre, som ikke er af deres slags »foracte the saa yderligen fordømme og forsmaa« (s. 269). Her bruges den af Poul Helgesen såre yndede forstavelse *for* – i tre verber. I det første af de ovenfor citerede ordpar anvendes den i to verber. Et par eksempler på hans brug af denne forstavelse: *fortwilett*, *forbiistrett oc forsuffett* og *forblindett*, *forkrenckt oc forargett* (*Skrifter*, bd. 3, s. 72 og bd. 5, s. 152).

Af andre sproglige og stilistiske træk i fortalen skal nævnes brugen af en kiasme: »Ther er forthi Hoffuedet wendt til Fødherne, och Føderne sidher y Hoffuedtz Stedt« (s. 262). Lektor Poul var en stor ynder af denne stilfigur. I bogen *Svar til kong Gustav* bruger han den f.eks. således om helgenerne: Vi agter ikke »thenom alene, men Gudt wdi thenom, oc thenom wdi Gudt, effther thi wij huerckin kwnne eller maa skillic hoffuedhet fraa kroppin, eller oc kroppin fra hoffuedhet« (*Skrifter*, bd. 2, s. 277).

Absolut konstruktion – dvs. en sproglig konstruktion med et »frakoblet«, frit adverbial – bruges et par steder i fortalen, det ene sted således: Jøderne vandrer endnu i dag i deres forblindelse »sig och alle theris Efftherkommere till euig Fordømelse« (s. 261).⁹ Poul Helgesen anvender meget ofte absolut konstruktion i sine skrifter. Enklise forekommer fire steder i fortalen, et sted brugt sådan: »Gud bedrett Cristen Folck« (s. 262). Hyperbaton ses et par steder, bl.a. her: »Thi tœckis oss raadelict være och tryggere ath bliffue hos thennom [papisterne]« (s. 270). Både enklise og hyperbaton bruges ret ofte af Poul Helgesen.

Af ortografiske iagttagelser i fortalen kan nævnes den lejlighedsvis brug af *y* for *i*, og anvendelsen af forstavelsen *e-* i småord som »emodt« (s. 263 og flere steder) og »eblant« (s. 260 og andre steder).

Endelig skal jeg omtale det ord i fortalen, som set med mine øjne er det vigtigste sproglige indicium for holdbarheden af min tese – at det er Poul Helgesen, der er fortalens forfatter – nemlig ordet *retsindigh*. Det bruges således: »O huor mange merkelige skøne store Kludhe kaste the [de lutherske skriftfortolkere] och offte vnder Schredere bordet, som meget nøttelige vore till en retsindigh Brøllops Kiortel, endog the hafue icke thesse Skrederis velbehagelig Farffue« (s. 261). Adjektivet *ret-*

9. Professor Erik Hansen har venligst meddelt mig, hvordan termen absolut konstruktion kan defineres.

sindig og afledninger af dette ord blev fra 1528 det absolutte yndlingsord for Poul Helgesen. I *Svar til kong Gustav* (1528) bruges ordet 29 gange, i *Om kranke etc. mennesker* (1528) fire gange, i *Om psalterens kraft* (1528) to gange, i *Svar på Malmøbogen* (1530) 108 gange, i *Om canon i messen* (1531) 16 gange, i *Om den lutherske handel* (1532) 50 gange, i *Biskoppernes gensvar* (1533) 61 gange, i *En kristen fyrstes undervisning og lære* (1534) 29 gange og i *En kristelig forligelse* (1534) 24 gange. I karmeliterens større og mindre skrifter fra disse år bruges dette ord (og afledninger af det) i alt 323 gange! Han anvender ordet retsindig både i kiasmer og i bogtitler (*Biskoppernes gensvar* og *Om den lutherske handel*), og han bruger det ikke alene om personer, men også om abstrakte begreber som tro og lærdom.

Sandsynligvis inspireret af Poul Helgesen begyndte de evangeliske prædikanter Hans Tausen, Peder Laurensen og Frants Vormordsen også at bruge dette ord i deres skrifter. Men ingen af dem har anvendt det i et så overvældende omfang som Poul Helgesen. Tausen bruger således kun ordet retsindig én gang i bogen *Et kort svar på Odense-bispens sendebrev* (1528), Peder Laurensen anvender det fjorten gange i *Malmøbogen* (1530) og Frants Vormordsen ni steder i skriftet *En kort forklaring og forskel* (1531).

Undersøgelsens konklusion

Konklusionen på denne undersøgelse af indhold og sprog i fortalen til den tabte Luther-bog fra Lund må blive, at der er meget, som taler for, at dette modreformatoriske skrift må stamme fra Poul Helgesens hånd, og ikke noget, der taler herimod. Hvis denne fortale ikke er skrevet af ham, har dens forfatter været en mand, der tænkte og udtrykte sig på samme måde som Poul Helgesen.

Karmeliteren havde i 1526 udgivet to Luther-bøger: en dansk oversættelse og bearbejdelse af Luthers *Betbüchlein* (*Skrifter*, bd. 1, s. 185-257) og det nu tabte skrift *En kristelig undervisning om Luthers handel* (sst., s. 259-281). Han var uden tvivl den katolske teolog i Danmark, der mest indgående havde studeret den tyske reformators skrifter. Og han havde fortsat med at læse Luthers bøger også i tiden efter udstedelsen i sommeren 1520 af den pavelige bulle, der forbød læsning af dem. I hans skrifter fra kirkekampens tid omtales Luther mange gange, f.eks. i en bog som *Svar til Hans Mikkelsen* fra 1527. Over for nogle af sine trosfæller måtte Poul Helgesen forsvare sig mod beskyldninger for at sympatisere med Luther. Lektor Poul var måske den eneste katolske teolog, der gerne indlod sig på teologiske diskussioner med lutheranerne. Det

ses bl.a. af de breve, som han i året 1531 skrev til borgerne i Randers (*Skrifter*, bd. 4, s. 17-34).

Nogle indvendinger imod konklusionen

Der kan givetvis fremsættes flere forskellige indvendinger imod min konklusions holdbarhed. Man kunne for det første indvende, at det er usandsynligt, at Poul Helgesen skulle have oplevet den lutherske reformation i 1536-37 uden at blive omtalt et eneste sted i kilderne. Men at vi intet hører fra eller om Poul Helgesen i forbindelse med indførelsen af den lutherske kirkeordning i disse år – eller i tiden derefter – kan jo meget vel skyldes, at han selv af gode grunde har valgt at tie og i stilhed affinde sig med nederlaget. Og hans modstandere har åbenbart afholdt sig fra at triumfere over deres sejr og hans nederlag. Efter 1536 har Poul Helgesen næppe haft mange andre tilflugtssteder end domkapitlerne. Da Christian 3. i 1543 tog initiativet til at få de hidtil fredede katolske kanniker ved disse domkapitler omvendt til den evangelisk-lutherske tro, kan karmeliteren have følt det bydende nødvendigt at bryde sin selvvalgte tavshed ved at give kongen en advarende skriftlig »undervisning« i de lundensiske kannikers navn. Den her diskuterede indvending bygger for øvrigt på et e silentio- argument.

Man kunne også indvende imod konklusionen, at der fandtes lærde teologer blandt domkapitlets prælater, og at der derfor ikke var nogen grund til at lade en mand som Poul Helgesen træde hjælpende til med udarbejdelsen af et skrift som Luther-bogen. Hertil må der svares, at i kirkestridens tid var netop han den mand, som landets biskopper og prælater altid henvendte sig til om hjælp, når det gjaldt om at forsvare den katolske kirke imod de lutherske prædikanter. Karmeliterprovincialen blev dengang i kirkelige kredse uden tvivl – og ikke uden grund – anset for at være den mest fremragende hjemlige talsmand for Romerkirken. Og hans ry var næppe blegnet blandt de tilbageværende katolikker i 1544.

Imod min konklusion kunne det videre indvendes, at Poul Helgesen ikke tidligere havde haft nogen særlig tilknytning til Lunde-kapitlet. Hertil vil jeg svare, at efter min mening er det ham, der har formuleret de tretten artikler med påståede lutherske kætterier i ærkebiskop Aage Sparres brev til borgerskabet i Malmø fra november 1528 (og prælaterens herpå byggede 27 artikler fra herredagen i København 1530). Karmeliter-lectoren har sandsynligvis været en af de andre lærde mænd (end medlemmer af Lunde-kapitlet), der ledsagede ærkebispen på hans tur til Malmø det førstnævnte år. Den opfattelse har jeg som ovenfor nævnt argumenteret for i en endnu utrykt afhandling. Desuden bør det

ikke glemmes, at *Skibbykrøniken* vidner om, at Poul Helgesen i *høj grad* har interesseret sig for personer og begivenheder i ærkebispedømmet.

Endvidere kunne man rejse den indvending imod konklusionen, at hvis Poul Helgesen havde været i live i 1544, måtte han efter den tids begreber have været en temmelig gammel mand (som altså næppe ville have kunnet påtage sig det hverv at udarbejde en bog med uddrag af mange af Luthers skrifter og skrive en lang fortale til den). Svaret herpå må blive, at Poul Helgesen, hvis han levede i 1544, havde været mellem 60 og 65 år gammel. Adskillige af hans samtidige blev mindst lige så gamle. Ove Bille levede i omkring 75 år, Eske Bille blev 72 år gammel, Claus Bille ca. 68 år, Hans Tausen ca. 67 år, Peder Laurentsen ca. 65 år og Frants Vormordsen 60 år. Poul Helgesens alder i 1544 har altså næppe været noget problem i denne sammenhæng.

Endelig kunne det indvendes mod min konklusion, at den strider mod den i dag bredt accepterede antagelse, at lektor Poul afgik ved døden ca. 1535. Spørgsmålet er, om de historikere og kirkehistorikere, der mener, at hans dødsår må sættes til ca. 1535 har ret – eller om jeg har ret, når jeg finder det sandsynligt, at han har levet endnu i året 1544. Med en redegørelse for disse forskeres argumentation og en diskussion af den håber jeg at kunne bidrage til en besvarelse af dette spørgsmål.

En række forskeres meninger om Poul Helgesens sidste leveår og hans død

I sin udførlige Poul Helgesen-biografis sidste kapitel med overskriften »Paulus Eliæ i hans sidste Levedage« skriver kirkehistorikeren C.T. Engelstoft bl.a. følgende: »Den Mand, der havde spillet en saa stor Rolle i de 15 Aars Bevægelser og Kampe, forsvinder pludselig af Historien. Hverken i den Tids Literatur, eller i nogen samtidig Beretning, er noget Spor tilovers af en Mand, der i lige Grad maatte være Gienstand for Fienders og Venners Opmærksomhed. Skulde Døden pludselig have borttrykket ham, da hans Rolle var udpilt? Skulde han have skjult sig i et Kloster eller et Domcapitel, hvor han efter længere eller kortere Tid ubemærket er udgaet af Livet? – Vi vide det ikke. Megen Virksomhed var ei at vente mere af en Mand, der da var over 50 Aar gammel og nu saae alle Forudsætninger for sin rastløse Virken briste, medens de i hans Øine fordærveligste Magter spillede Mester«.¹⁰

Det er værd at bemærke, at Engelstoft blandt andre muligheder har

10. C.T. Engelstoft: »Paulus Eliæ, en biographisk-historisk Skildring fra den danske Reformationstid«, *Nyt Historisk Tidsskrift*, bd. 2, 1848, s. 545.

kunnet forestille sig den, at Poul Helgesen i en længere eller kortere periode efter reformationen har levet ubemærket i et kloster eller et domkapitel.

Forfatteren fortsætter: »Dog hvis han oplevede Aarene 1543 og 44, skulde man dog have ventet at finde ham tage Deel i de Forhandlinger, ved hvilke Konge og Theologer vilde see de vigtigste Mænd forsonede med eller underkastede den nye Tingenes Orden. Men hverken bære Actstykkerne [vedrørende de nævnte forhandlinger] noget Præg af hans Aand, ei heller forherlige de Evangeliske deres Triumph med hans anseete Navn«. En mand som Poul Helgesen, der tilhørte en tiggermunkeorden, har næppe kunnet deltage i de mundtlige forhandlinger mellem de teologiske professorer i København og de katolske prælater i København, Roskilde og Lund. Men det er bemærkelsesværdigt, at Engelstoft altså har overvejet den mulighed, at Poul Helgesen kan have haft noget med formuleringen af »Actstykkerne« fra 1543 og 1544 at gøre. Han har dog ikke kunnet se, at den her behandlede fortale fra 1544 både indholdsmæssigt og sprogligt i høj grad bærer præg af mester Pouls måde at tænke og skrive på.

C.T. Engelstoft skriver videre om Poul Helgesen, at »forudsat, at han overlevede Catastrophen [indførelsen af den lutherske kirkeordning] nogle faa Aar, forekommer det mig rimeligt, at han forsonede sig med den nye Tingenes Orden«. ¹¹ Denne forestilling om karmeliterens sluttelige forsonen sig med lutherdommen er næppe rimelig, og i virkeligheden tror Engelstoft da heller ikke selv på, at Poul Helgesen oplevede reformationens indførelse i Danmark, for han tilføjer denne bemærkning: »Men dersom han, som rimeligst er, var aftraadt fra Livets Skueplads, inden den danske Kirkes Gienfødelse gik for sig, maatte han tage sit Had og sin Fortvivlelse med sig i Graven«. Det er tydeligt nok, at Engelstoft har overvejet de forskellige muligheder grundigt. Han synes at hælde til den anskuelse, at Poul Helgesen nok døde ca. 1535.

Historikeren A. Heise har i indledningen til sin danske oversættelse af *Skibbykrøniken* gjort sig nogle tanker om dens forfatters sidste levetid og hans død. Heise skriver, at med trykningen af Poul Helgesens skrift *En kristelig forligelse* den 29. oktober 1534 »forsvinder det sidste sikre Spor af Povl Helgesen. Omtrent samtidig ender ogsaa Skibykrøniken midt i en Sætning!« ¹² I indledningen argumenterer oversætteren for den opfattelse, at lektor Poul har besiddet et kanonikat ved Roskilde

11. Sst., s. 552 f.

12. *Lektor Povl Helgesens historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken paa dansk ved A. Heise*, København 1890-1891, s. 10.

Domkirke, og at han har været kirkeværge for Skibby kirke i Hornsherred, hvor det originale krønikemanuskript blev fundet i 1650. Om Poul Helgesens sidste år bemærker forfatteren, at der ikke er »Spor til, at han har kendt Grevefejdens Udgang, Kristian III's og Reformationens Sejr. Han ender midt i et Punktum. Om Døden har overrasket ham, eller om han maaske er bleven afbrudt midt i sin Forfattervirksomhed, da Københavns og Roskilde Borgere i Januar 1535 strømmede til Ringsted, hvorpaa hele den saakaldte Adelsstorm begyndte i Sælland, Borgene nedreves og mange Adelsmænd fængsledes, det vide vi ikke. Kun saa meget er vist, at han fra nu af forstummer«. ¹³ Med sit »det vide vi ikke« gentager Heise sin forgænger, C.T. Engelstofts ord »Vi vide det ikke«. Heise synes også at regne med, at Poul Helgesen døde ca. 1535.

Kort tid efter, at Heises oversættelse af *Skibbykrøniken* var udkommet (1890-1891), foretog kirkehistorikeren H.F. Rørdam en »Prøvelse af en nys fremkommen Oplysning om Skibykrønिकens Forfatter«, som overskriften til en artikel i hans *Historiske Samlinger og Studier* lyder. ¹⁴ Foranlediget af oplysningerne i Heises indledning til krøniken undersøger Rørdam her, om Poul Helgesen virkelig har været kannik i Roskilde, om Skibby kirke har hørt til Roskilde Domkapitel, og om Poul Helgesen har været kirkeværge i Skibby. ¹⁵ Forfatteren argumenterer overbevisende for den opfattelse, at karmeliteren hverken har haft et kanonikat i Roskilde eller været kirkeværge for Skibby kirke. I sin artikel inddrager Rørdam en ny kilde til belysning af karmeliterens sidste levetid og hans død, en kilde, skriver han, »som, ret betragtet, maaske giver os det bedste Vink om Poul Helgesens sidste Skjæbne, nemlig det Epitaphium over ham, som for en Del Aar siden blev fremdraget fra det Haandskrift i Stockholm, der indeholder hans Modskrift mod Malmøbogen af Peder Laurentsen. Gravskriftens Titel er: »Incomparabiliter sacrosanctæ theologiæ professoris Domini lectoris Pauli Heliæ Halandi Epitaphium per Christiernum Umbram Cimbrum««. ¹⁶ Dette »epitafium« er et sørgedigt, bestående af tyve latinske vers. I Rørdams oversættelse lyder de seksten første vers således:

»Vend, o Vandringsmand! dit Blik mod denne Grav, og stands et Øjeblik dit skjælvende Fjed; maaske vil din Vandrings Møje blive dig lettere, naar du læser om den ædle Mands beklagelsesværdige Skjæbne.

13. Heise, anf. oversættelse, s. 14.

14. *Historiske Samlinger og Studier* ved H.F. Rørdam, bd. 1, København 1891, s. 320-336.

15. Sst., s. 321-332.

16. Sst., s. 332.

Thi her hviler, dækket af den kolde Jord, Povl, som var det til Maria helligede Karmelbjergs største Hæder, og en endnu større for dig vort Fædreland Danmark. Ham har nu den fjendske Død myrdet med sit Sværd! Fra det Punkt, hvor Solen begynder at udsende sine Straaler, og indtil det Sted ved Havet, hvor den (Solguden) dykker de stønnende Gangere i Dybet, har det folkerige Europa næppe set en Mand, fra hvis Læber den hjærtevindende Gudindes Ord herligere har lydt. Som den vandrige Strøm styrter ned fra den bjergfødte Kilde, saaledes havde din Veltalenhedsgudinde skjænket dig, Povl, Ordets Gave. Men du har ikke formaaet at ændre den tunge Tilskikkelse, Skjæbnegudinden har ikke skaanet dig for din Veltalenheds Skyld«.¹⁷ Sørgedigtets fire sidste vers (som Rørdam ikke oversatte) har historikeren C.O. Bøggild-Andersen senere oversat sådan: »Ingen dødelig har spundet skæbnetraadene tilbage; ens sidste dag kommer netop, som den er fastsat. Nu hviler han i rolig fred hos de himmelske; hvorfor ophører da du, læser, at skride frem ad den vej, du er slaaet ind paa?«¹⁸

Om sørgedigtets ret ukendte forfatter oplyser H.F. Rørdam, at han i slutningen af marts 1535 opholdt sig i Löwen (Louvain). Forfatteren formoder, at han har været »en af de Klerke eller Klostermænd, der frivillig [sic] eller ufrivillig har maattet forlade Fædrelandet«.¹⁹ Og Rørdam tilføjer, at når man læser »det af ham forfattede Epitaphium, da faar man det Indtryk, at han selv har staaet ved Lektor Povls Grav«. Rørdam forestiller sig, at Poul Helgesen i slutningen af 1534 eller det følgende år ligesom andre munke er flygtet til udlandet: »Hvad om Grevefejdens Stormflod har nødt denne Mand, paa hvem det protestantiske Folkehåd sikkert har haft godt Sigte, til at flygte over Hals og Hoved for at redde Livet, idet han har efterladt sine Papirer til en tro Ven, saasom den ovennævnte Graabroder Petrus Olai!«²⁰

Om Poul Helgesens sidste levetid og hans død når Rørdam frem til denne konklusion: »Og for mig staaer det derfor som meget sandsynligt, at Poul Helgesen efter at have forladt Fædrelandet har søgt til Nederlændene, hint Land, der havde skjænket Verden hans beundrede Forbillede, Erasmus, og at han her er død, mulig netop i Aaret 1535 og altsaa ikke længe efter sin Ankomst, maaske overvældet af Rejsens Besværlighe-

17. Sst., s. 334 f.

18. C.O. Bøggild-Andersen: »Studier over Poul Helgesen. I. Nogle Skibykrønike-problemer«, *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., 5. bd., 1956, s. 31 f.

19. Rørdam, anf. arb., s. 334.

20. Sst., s. 333.

der, men dog omgivet af saadanne, der skjønnede paa hans ualmindelige Evner og delte hans Tro«. ²¹

Her må det vist være på sin plads at stille spørgsmålet: Hvilke oplysninger *kan* sørgedigtet om Poul Helgesen give os? Digtet synes virkelig at være en gengivelse af teksten på (eller til) et epitafium over Poul Helgesen, og dets lovprisning af karmeliteren viser, at det er skrevet af en trosfælle af Poul Helgesen og en stor beundrer af ham. Og hvilke oplysninger kan sørgedigtet *ikke* give os? Det oplyser intet om, hvor, hvornår eller hvordan Poul Helgesen døde. I disse henseender er digtet en værdiløs kilde. At sætte hans død i forbindelse med den kendsgerning, at sørgedigtets forfatter i marts 1535 har opholdt sig i Löwen i Nederlandene, forekommer mig ikke at være rimeligt. Og selv om der i årene 1534-36 var borgerkrig i Danmark, og der derfor var en del munke, som flygtede ud af landet, så er der intet, som tyder på, at Poul Helgesen gjorde det. (I parentes bemærket skal det nævnes, at det i *Skrifter*, bd. 3, s. 291 oplyses, at digtet er blevet indskrevet i håndskriftet med Helgesens *Svar på Malmøbogen* med en »næsten samtidig Haand (ca. 1550?)«. Det er en datering, som harmonerer godt med min opfattelse, at Helgesen ikke døde i 1535, men levede endnu i året 1544.)

I oktober 1534 udkom som ovenfor nævnt Poul Helgesens sidste bog, *En kristelig forligelse*, og omtrent samtidig ophørte *Skibbykrøniken*. Det har i reformationsjubilæets år 1936 givet kirkehistorikeren J. Oskar Andersen anledning til at drage denne slutning: »alt taler for, at P. H. er død snart efter (i Begyndelsen af 1535). Den senere Tradition om, at han endte som Lutheraner, savner Grund«. ²² Denne forsker er altså enig med sine forgængere i, at Poul Helgesens dødsår må sættes til ca. 1535.

I 1956 kom historikeren C.O. Bøggild-Andersen ind på spørgsmålet om Poul Helgesens sidste levetid og hans død i en stor afhandling om *Skibbykrøniken*. ²³ Bøggild-Andersen er enig med Rørdam i, at lektor Poul hverken har haft et kanonikat ved Roskilde Domkirke eller været kirkeværge for Skibby kirke, og ligesom Rørdam anser han Christiernus Umbra Cimbers sørgedigt over Poul Helgesen for at være en betydningsfuld kilde, idet han om dette digt bemærker: »Vi ejer imidlertid til belysning af omstændighederne ved P. H.s udgang af denne verden en samtidig kilde af stor værdi«. ²⁴

21. Sst., s. 336.

22. *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. 9, 1936, s. 635.

23. C.O. Bøggild-Andersen, anf. tidsskrift, s. 1-109.

24. Bøggild-Andersen, anf. arb., s. 29.

Efter at have oversat digtet til dansk skriver Bøggild-Andersen: »Af disse ord kan sikkert sluttes, at den tidende, som i Louvain eller andet steds naaede forfatteren om P. H.s død, intet har indeholdt om, at karmeliteren var død som følge af vold eller som landflygtig. Det synes utænkeligt, at der i modsat fald i digtet ikke skulde være mindste henlydning til noget saadant. Tydeligt er det ogsaa, at »epitafiet« er digtet af en katolik *over* en katolik«. ²⁵

Den slutning om Poul Helgesens død, der drages her, kan næppe ligefrem kaldes sikker. Den bygger på et *e silentio*-argument. Forfatteren udtaler sig da også allerede på den næste side betydeligt mere forsigtigt: »Christiernus Umbra's sørgedigt synes at udelukke død ved vold eller flugt ud af landet«. ²⁶ Men Bøggild-Andersen modsiger desuden delvis sig selv, idet han nemlig i en note skriver, at det bør bemærkes, at digtet »intet giver om dødssted og -dato«. ²⁷ Det er næsten mine ord om sørgedigtets kildeværdi om igen – ordene om, at digtet intet oplyser om, hvor, hvornår eller hvordan Poul Helgesen døde. Når C.O. Bøggild-Andersen lægger så stor vægt på sin tolkning af sørgedigtet, skyldes det, at han ikke deler Rørdams opfattelse, at Poul Helgesen døde i landflygtighed i Nederlandene. Bøggild-Andersens kommentar til Rørdams fortolkning af gravversene lyder kort og godt: »Det er fantasi«, jf. note 27 ovenfor. C.O. Bøggild-Andersen mener, at karmeliteren døde her i landet ca. 1535. ²⁸

I slutningen af dette afsnit i sin afhandling gør Bøggild-Andersen rede for, hvordan han forestiller sig, at den sidste del af Poul Helgesens omtumlede tilværelse er forløbet: Han opholdt sig i Roskilde, da grev Christoffer og hans landsknægte i sommeren 1534 gik i land på Sjælland og dermed indledte Grevens Fejde. Ifølge Bøggild-Andersen havde Poul Helgesen »længe levet i en til det yderste bevæget sindstilstand«. ²⁹ Som begrundelse for denne konstatering citerer forfatteren denne bemærkning i Poul Helgesens fortale til hans sidste skrift, *En kristelig*

25. Sst., s. 32.

26. Sst., s. 33.

27. Sst., s. 32, note 1.

28. Om almindelige menneskers syn på karmeliteren Poul Helgesen har Rørdam og Bøggild-Andersen også meget forskellige opfattelser. Rørdam omtaler således Helgesen som en mand »paa hvem det protestantiske Folkehad sikkert har haft godt Sigte« (Rørdam, anf. arb., s. 333). Bøggild-Andersen mener derimod, at »blandt lægfolk af alle klasser i by og på land maa den højtdannede karmeliter i den hvide kaabe, alle konfessionelle stridspunkter til trods, have været agtet for sin kristelige livsvandel, sin caritas-religiositet og sin brændende medfølelse med alle, som led uret« (Bøggild-Andersen, anf. arb., s. 33).

29. Bøggild-Andersen, anf. arb., s. 34.

forligelse, fra 1534: »Then hellige apostolorum kircke følger ieg end nw, saa lenge [indtil] ieg seer een anden ther bædre er, saa maa hwn oc fordrage meg, saa lenge ieg kand worde bædre, ther meg haabis mett Gudtz hielp att kwnne skee mett thett aller snariste« (*Skrifter*, bd. 5, s. 261). Disse linier indeholder et frit oversat Erasmus-citat, jf. Sten Haarløvs ovenfor omtalte afhandling, s. 121 og 355 f. Bøggild-Andersen tolker Poul Helgesens ord sådan: »Saaledes taler en mand, som er træt til døden«, Det forekommer mig at være en lidt for dristig slutning, især fordi lektor Poul altså her delvis citerer Erasmus af Rotterdam. Med den cite-rede sætning har C.O. Bøggild-Andersen lagt op til at give sin beskrivelse af Poul Helgesens afsked med denne verden. Den lyder sådan:

Rundt om domkirke-staden ved fjorden rasede fejde og oprørskhed. Hvorledes vilde de kommende tider forme sig for det almindelige kristne kirke- og kultursamfund, som karmeliteren ikke kunde og vilde slippe, i det religiøst, politisk og socialt splittede og kæmpende Danmark, som han elskede saa varmt? Bundet til de gamle prøvede værdier, til aandens aabenbaring i kirkens hellige stirrede han ind i jordelivets fremtid med følelser, som steg til gru, og som vor egen tid skulde give betingelser for at forstaa. Han var en mand godt op i halvtredserne. Og han led af korpulence. Var det et hjer-teslag eller en hjerneblødning?³⁰

I de sidste tredive år har vist ingen anden forsker beskæftiget sig så indgående med Poul Helgesen som historikeren Kaare Rübner Jørgensen. Hans studier har udmøntet sig i en række fortræffelige artikler om karmeliteren. Rübner Jørgensen har bl.a. skrevet om Poul Helgesens syn på kirken, om hans sprog og om hans oversættelse af Erasmus' skrift *Institutio principis christiani*.³¹

Mest relevant i denne sammenhæng må det nok være at omtale Kaare Rübner Jørgensens interesse for Poul Helgesens sidste leveår og hans

30. Sst, s. 34 f.

31. Kaare Rübner Jørgensen: »Mellem Rom og Wittenberg. Reformkatolikken Paulus Helie's kirkeopfattelse«, *Mentalitet & historie*, red. Charlotte Appel, Peter Henningsen og Nils Hybel, København 2002, s. 51-77; samme: »Kirkestormen i København 1530. Kilder og studier«, *Danske Magazin*, 8. række, 6. bind, 1995, s. 337-371; samme: »Humanistiske træk i Paulus Helie's Chronicon Skibyense«, *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, red. Per Ingesman og Bjørn Poulsen, 2000. s. 282-305; samme: »Paulus Helie og Peder Månsson. To 1500-tals oversættere af Erasmus' »Institutio principis Christiani«, *Arkiv för nordisk Filologi*, 2000, s. 203-232.

død. I en stor artikel om karmeliterne i Helsingør fra 1979 drager forfatteren denne konklusion på en undersøgelse af karmeliterens skæbne efter 1534: »Der er således flest indicier for, at Poul Helgesen har overlevet karmeliterprovinsens endelige opløsning i slutningen af 1537«. ³² Som et af disse indicier har Rübner Jørgensen nævnt »bekræftelsen af Poul Helgesen som provinsialprior på ordenens generalkapitel i Vicenza den 25. maj 1539«. Men forfatteren føler sig ikke sikker i sin sag, for han tilføjer: »Alligevel mener jeg, at vore vidnesbyrd er så usikre og svage, at problemet ikke kan løses på nuværende tidspunkt«. Tættere på en løsning af dette problem var Kaare Rübner Jørgensen ikke nået, da han i en artikel i 1986 vendte tilbage til det. ³³ Han tør ikke udelukke, at ordensgeneralen, Nicolaus Audet, og generalkapitlet i Vicenza, der i 1539 bekræftede Poul Helgesen i embedet som provinsial, sad inde med oplysninger om karmeliteren, som vi i dag ikke kender til. Siden 1986 har Rübner Jørgensen ikke behandlet dette emne.

Afslutning

Hermed har jeg gjort rede for og diskuteret, hvad en række historikere og kirkehistorikere har ment og skrevet om Poul Helgesens sidste år og om hans død. De fleste af dem mener, at karmeliterens dødsår må sættes til ca. 1535. Selv er jeg af den opfattelse, at lektor Poul efter al sandsynlighed har levet endnu i året 1544. Den bygger jeg ikke på en i denne sammenhæng så lidet givende kilde som sørgedigtet, men på indholdet og sproget i den lange og indholdsrige fortale til Luther-bogen fra domkapitlet i Lund.

Efter alt at dømme har Poul Helgesen adskillige år efter indførelsen af den lutherske kirkeordning i Danmark bidraget til Lund Domkapitels forberedelser til den af kong Christian ønskede teologiske diskussion mellem de lutherske professorer i København og de katolske kanniker i Lund med udarbejdelsen af det her undersøgte modige og dygtige forsvaret for den gamle kirke og dens lære om troen og andre hovedartikler.

32 Kaare Rübner Jørgensen: »De hvide brødre i Helsingør«, *Helsingør Bymuseum Årbog*, 1979, s. 43 og 45.

33 Kaare Rübner Jørgensen: »Om karmeliterordenen i Danmark. Spredte meddelelser på grundlag af fund i udenlandske arkiver«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 1986, s. 16-24.

Summary

Was Poul Helgesen still living a long time after the Reformation? About the authorship of the preserved preface to a lost book from 1544 with extracts from many Works of Luther

The thesis of this article is that the author of the preserved preface to a (now lost) book from 1544 with extracts from many of Luther's books is the Carmelite friar Poul Helgesen (Paulus Helie). To-day the generally accepted view among historians and church historians is that Poul Helgesen died c. 1535. The present article is meant as an introduction to a discussion of my thesis. I argue in favour of my thesis by comparing the contents and the language in the preface with thoughts and opinions, style and language, in books written by Poul Helgesen. The preface is written in the name of the canons of Lund and is addressed to all Christian readers, especially to King Christian the Third.

According to the king's wishes the theological professors at the University of Copenhagen in 1543 formulated three theses – about the Lutheran views of the Mass, the Lord's Supper and the Benefice. The theses were meant to be discussed publicly between the Lutheran professors and the Catholic canons from the chapters of Copenhagen, Roskilde, and Lund and finally be accepted by the canons. Apparently the canons in Lund with their Luther book and its preface hoped to avoid the planned theological disputation in Copenhagen.

In 1543 the Lutheran university teachers debated with members of the chapters in Copenhagen and Roskilde, and in 1544 the turn came to the chapter in Lund. The result of these discussions was that the canons signed the three theses.

In my words the text of the preface runs as follows: Now as in former times many people expound the Holy Writ as they please. The door to do this has been opened by Luther, and many people have followed him. Shall it be so easy to upset the long practise of Christendom? A child or a swineherd may now discuss with a scholar, but the discussion will turn out as might be expected. Has the world been improved by the immensely learned tanners, shoemakers or dung-cart drivers? It is to be feared that it has worsened. The Lutherans neither agree with other Lutherans nor with themselves. Luther may say that the disagreement is caused by the papists, but the opposite is the case: If Luther and his followers had not squandered the unity of the Church, there would have been but one teaching everywhere as there had been before.

A few examples of the unsteadiness of the Lutherans: Twice or more

the Lutheran bishops have changed their teaching about the Lord's Supper. The confession they have altered over and over again, and the same applies to the baptismal ritual. These contentious changes take place with the permission of God in order to test our firmness, or they are God's punishment for our unsteady pride. It is safer to stay with the papists than to follow these windmills. The erudite Doctors and Masters of Arts in Copenhagen want their theses discussed and signed by us, but they have to get them approved beforehand by the four principal universities and by a Christian council. The above-mentioned may seem to have been said with hard, hot-tempered words, but it is a well-intentioned guidance of His Majesty. We fear that God will punish us and His Majesty if we do not warn His Majesty.

Before my study of the preface is carried out, I explain what philologists have written about style and language in Poul Helgesen's books. In the following passages the above-mentioned comparisons are carried out. I arrive at the conclusion that there are many indications that this counter-reformation text of 1544 was written by Poul Helgesen. In a passage I discuss a number of objections that might be raised against my conclusion. Finally I describe and discuss what a number of historians and church historians have written about Poul Helgesen's last lifetime and death.